HUMANIST

MAANDBLAD OVER HUMANISME, MENS EN WERELD

Op zoek naar een nieuw mensbeeld

Vrouwen in oorlog en vrede

De cultus van snelheid

Feestje voor jarig HV

NUMMER 3 MAART 1996 PRIJS: F 4,95

ITH

INSTITUUT VOOR
TOEGEPASTE HAPTONOMIE
Secr: Saltshof 3222, 6604 GP WIJCHEN

verzorgt de
beroepsopleiding tot

HAPTO-THERAPEUT

(erkend door de VVH)

START: september 1996
DUUR: 3-jarig, 20 dagen per jaar van september t/m/ juni
INFO DAG: 9 maart en 11 mei 1996 aanvang 11.00 uur in Hotel Hamer te Berg en Dal.
INLICHTINGEN en aanvraag/opgave infodagen en brochure: 024-6842936 of 024-6452451

Kasteel De Schans
Openheid, Helderheid, Avontuur
Binnenkort o.m. de volgende evenementen:
Initiatie-weekend 15 - 17 mrt
Mannen zweethut 23 mrt
Mannenwerk (4 dgn) 26 - 30 apr
Vaders en Zonen 25 mei - 2 jun
Ontketening 26 jul - 2 aug
Vraag kostenloos brochures aan:
☎ (0032) - 89 853189

HET HOLLE VATEN SYNDROOM

Het boek dat de bijbel overbodig maakt.
f. 47.30 overmaken op girorekening 7289275

Sjimpan uitgevers, postbus 181,
9470 AD Zuidlaren.

UVH
UNIVERSITEIT VOOR HUMANISTIEK

een nieuwe menswetenschap

'Stop meer leven in je studie!'

Zoek je een academische opleiding waar je naast theorie ook veel ruimte krijgt voor levensvragen, persoonlijke verwerking en praktijkervaring? Een studie die - vanuit humanistische perspectieven - de mens en zijn vragen centraal stelt? Een veelzijdige, wetenschappelijke beroepsopleiding waar je naast levensbeschouwing en filosofie, ook te maken krijgt met mens-, maatschappij- en cultuurwetenschappen en kwalitatief onderzoek?

Stuur de bon in voor meer informatie en/of kom naar één van onze voorlichtingsdagen.
Uiteraard kan bellen ook: (030) 239 01 00

BON
☐ Ik kom naar de voorlichtingsdag op ☐ 16 maart 1996 ☐ 8 juni 1996
☐ Stuur mij informatie over de opleiding.
☐ Stuur mij informatie over het verkort programma (alleen mogelijk met een afgeronde WO/HBO-opleiding).
Naam: _____ m/v
Adres: _____
Postcode: _____ Plaats: _____
Stuur naar de Universiteit voor Humanistiek.
Antwoordnummer 4031, 3500 VB Utrecht. *(postzegel niet nodig)* H9/3

in dit nummer

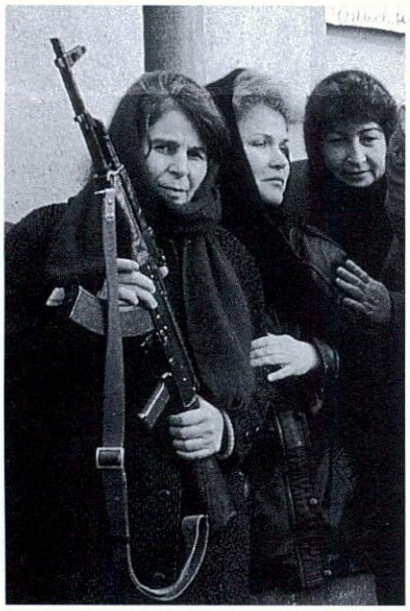

Vrouwen en oorlog
Vrouwen zien we meestal als slachtoffers van een oorlog: in de rij voor voedsel, als vluchteling, of verkracht en vermoord. Maar veel vrouwen vechten mee oorlogstijd, én velen zetten zich heel actief in voor vrede.

PAGINA 5

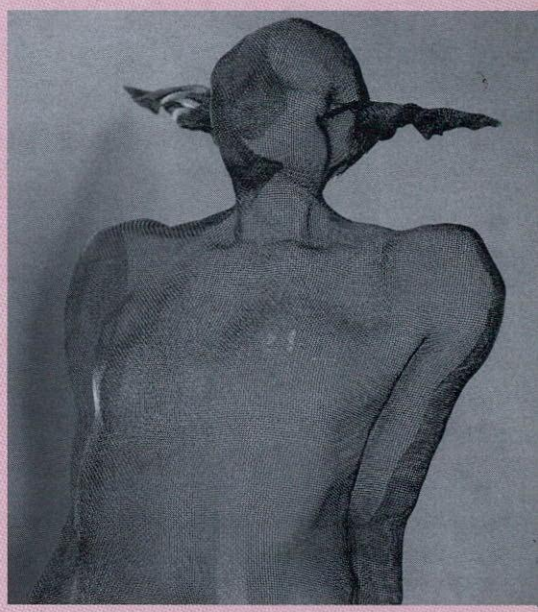

Een filosofische expeditie
Aan de boulevard in Scheveningen ligt vlak bij het Kurhaus het museum Beelden aan Zee, als een parel in het zand tussen de patatkramen. Tot 17 maart is daar nog de expositie 'Zoeken naar het mensbeeld' te zien. Humanist stuurde journaliste Jansen Schöttelndreier samen met hoogleraar Henk Manschot op een filosofische expeditie naar deze bijzondere tentoonstelling van tien taferelen. Een beeldverslag met bespiegelingen over het belang van emotionele toegankelijkheid.

PAGINA 10

Feestje voor jarig Verbond
Het Humanistisch Verbond bestaat precies 50 jaar en was op 17 februari jarig. Reden voor een kleurrijk feestje. Er was veel te zien en veel te doen, in Zwolle. Een impressie in woord en beeld.

PAGINA 16

Barstensvol auto's
Snelheid ligt diep in de westerse cultuur verankerd. Het is omgeven met een magisch aura van mannelijkheid en beheersing. Vooral de auto is daar symbool voor. Hoe kunnen we naar een andere cultuur waarin traagheid en rust de plaats innemen van snelheid en haast? Deel 2 van het tweeluik over de auto in Nederland.

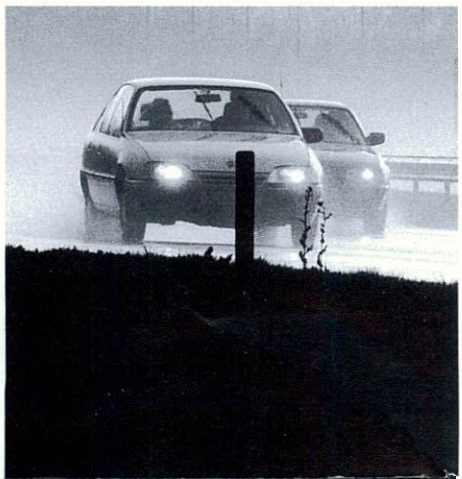

PAGINA 26

EN VERDER

Cryptogram	8
Radio en televisie	16
Filmkrecensie	24
HV-Nieuws	34

Uw brief is van harte welkom, maar schrijft u zo kort en bondig mogelijk (maximaal 200 woorden), anders is de redactie gedwongen uw brief in te korten

De HV-olietanker

In het februarinummer van de Humanist vond ik verspreid allerlei tekenen van een naderende lente in ons gouden HV: de mid-life crisis voorbij? Wat meer aandacht voor eigen geschiedenis en gedachtengoed, verenigingsnieuws, aanzetten tot een gezond kritisch debat over wat humanisme in deze tijd kan betekenen voor mensen binnen en buiten ons levensbeschouwelijk genootschap. We zijn geen zendelingen, maar we hebben wel een missie. Je zou dat expliciet ('uitdrukkelijk') humanisme kunnen noemen. Daarbij is de vorm zeker niet heilig en de inhoud pluriform en veranderlijk, maar met behoud van vaste, telkens opnieuw te herijken uitgangspunten. Of je die nu 'postulaten' (à la Jaap van Praag) of 'waarden' (heel actueel in de huidige maatschappelijke discussie) noemt, dat is van minder belang. Maar er blijkt wel degelijk een - wisselend - verband tussen vorm en inhoud van georganiseerd humanisme. En zonder organisme - theemuts of theehuis - wil ik niet zijn.

Een kanttekening moet mij van het hart. In zijn verslag van de eerste Algemene Ledenvergadering van het Humanistisch Verbond stelt André Hielkema dat 'sommige (mijn cursivering, GJT) leden op de ALV al een duidelijke voorkeur voor het expliciet(er) (blijven) uitdragen van het humanisme' te kennen gaven. In de nieuwe ALV-opzet smaakte ik niet zozeer als voorzitter van de afdeling Leiden en Omstreken, maar als medeindiener en toelichter van één van de twee moties/amendementen op het beleidsplan waarin deze voorkeur uitgebreid en uitdrukkelijk werd bepleit, het genoegen te ervaren dat beide moties met overgrote meerderheid (80 à 90 %) werden aanvaard. In een constructief contact van het hoofdbestuur, het meedenkend en uitvoerend centraal bureau, de afdelingsbesturen en de leden in het land dient nu inderdaad te blijken dat het HV geen logge olietanker is, waarvan de koers slechts moeizaam een paar graden kan worden bijgesteld.

Gerard J. Telkamp
Leiden

Naar buiten brengen

Waarom, vraagt Arjo Klamer, zoveel nadruk op werk, werk, werk? Omdat je zonder werk niet meedoet in de maatschappij; je telt niet mee. Zelfs op een door het HV georganiseerd forum over werkeloosheid voert niet één werkeloze het woord! Wel twee humanisten, die, zo lees ik in het verslag van de eerste HV-ledenvergadering, de mens boven de economie stellen. Mooi gezegd. Maar zij vinden werkeloosheid een luxe-probleem en scharen zich daarmee achter het betoog van Klamer. Je houdt het toch niet voor mogelijk! Mensen die zich suf schrijven op allerlei banen, met honderden tegelijk op één personeelsadvertentie solliciteren; een luxe-probleem!

Het is te hopen dat het hoofdbestuur van het HV hier anders over denkt. Zij wil haar mening over maatschappelijke verschijnselen naar buiten brengen. Prima! Maar dan wel als echt probleem aanmerken, die werkeloosheid. En liefst met een visie en niet blijven steken in scenario's.

Gerard Schuitemaker
Heemstede

Humanistische school op Curaçao

We hebben er vanaf het begin af nadrukkelijk voor opgepast voor onze school bedelacties te organiseren in Nederland. Het idee deed ons te veel denken aan missie-paters en -fraters van vroeger. Bovendien zijn we een beetje huiverig voor het begrip 'ontwikkelingshulp', dat mensen vaak meer afhankelijk maakt dan bevrijdt. We vonden daarom dat we het allemaal zelf moesten doen. En dat hebben we ook. Negen jaar lang houden we ons Kolegio Erasmo in stand. Ongeveer tweehonderd kinderen, verdeeld over peuter-, kleuter-, en basisschool. Tegen alle verdrukking en onderdrukking in. We krijgen (behalve voor de peuterschool), subsidie van de overheid. Maar dat is het juist. We krijgen subsidie om te bestaan, niet om de vernieuwing te realiseren die onze school, als eerste humanistische school in de wereld, voorstaat. Te veel dus om te sterven, maar niet genoeg om te leven.

Bedenk dat we als eerste en enige moedertaalschool in het Papiamentu al het lesmateriaal zelf moeten maken: schrijven, rekenen, wetenschap en technologie, humanistische vorming, en een heel nieuwe methode om op een efficiëntere manier Nederlands te geven. Als huisvesting hebben we bovendien van de overheid slechts een afgedankt en afgekeurd schoolgebouw gekregen, (nadat de overheidsschool die daar eerst in zat een paar kilometer verderop een spiksplinternieuw gebouw met alles der op en der aan had betrokken).

We hebben inmiddels via de rechter wel een mooi stuk terrein in erfpacht afgedwongen en een plan en ontwerp voor een nieuwe school gemaakt. Maar het gevaar dreigt dat we ons terrein verliezen als we niet snel aan onze school kunnen bouwen. We willen ons bestaan verzekeren door een hands-on, permanente tentoonstelling over wetenschap en technologie op te zetten, op het nieuwe terrein, zodat we onze nieuwe school kunnen bouwen, en onze vernieuwende activiteiten in de toekomst zelf kunnen financieren. De nieuwe school kost een paar miljoen; de 'Ontdekhoek' een paar honderd duizend.

We hebben dus een extra zet nodig. Speel dat maar eens klaar in een omgeving, waarin iedereen maar zit te hopen dat we zo snel mogelijk de poorten van de school sluiten, zodat alles lekker bij het oude kan blijven. En dat betekent zo'n beetje onderaan in de Middeleeuwen, autoritair en strak, niet kindgericht, imitatief en niet creatief. Kortom vóór Humanisme en Renaissance.

Vandaar dat we tenslotte toch maar onze trots opzij schuiven en ons gironummer opgeven. Voor degenen, die het jammer zullen vinden als ze pas achter ons bestaan zouden komen als we er niet meer zouden zijn. En bedenk dat alle kleine beetjes helpen. Met een donatie van f10,- per maand zijn we geholpen.

Bij voorbaat dank,

Gironummer Nederland: 1211734 ten name van Fundashon pa Skol Humanista na Papiamentu, Vesuviusstraat 2, Willemstad, Curaçao (Nederlandse Antillen).

Frank Martinus Arion
(Willemstad)

Vrouwen in oorlog en vrede

Oorlog zou enkel een mannenzaak zijn, wordt ons vaak voorgehouden. Zodra vrouwen in (oorlogs)beeld komen, zijn het passieve slachtoffers: verkracht, gemarteld, vermoord. Of in de rij, urenlang wachtend op voedsel. Veel minder bekend is dat vrouwen meedogenloos zijn in oorlogstijd of zich juist het meest actief inzetten voor vrede. Onlangs organiseerde het Humanistisch Overleg Mensenrechten en het Vrouwenberaad Ontwikkelingssamenwerking hierover een studiedag.

DOOR KARIN ANEMA

Wie een oorlogsdocumentaire bekijkt, ziet nauwelijks vrouwen. Hooguit vrouwen die om iets smeken, of bij de bevrijding staan te juichen, of die gewonden verzorgen. Alle oorlogs- en vredesonderhandelingen worden gevoerd door mannen: zij beslissen over het begin van de oorlog, de manier van oorlog voeren, hoe lang die duurt en wanneer die eindigt. Toch ligt de rol van vrouwen in oorlogstijd heel wat complexer, vindt Annemiek Richters, arts-antropoloog en hoogleraar Vrouwenhulpverlening aan de Rijksuniversiteit Leiden. "Wil je alle nuances bloot leggen, dan moet je de verschillende rollen die vrouwen in oorlogstijd kunnen hebben, goed in de gaten houden." Zo kunnen vrouwen een belangrijke rol achter de schermen spelen. "Bijvoorbeeld de vrouwen van de maffia," zegt Annemiek Richters. "Weliswaar hebben ze geen directe invloed op de maffia-praktijk, maar wel degelijk op de maffia-ideologie. De maffia-cultuur wordt door vrouwen van generatie op generatie overgedragen. Deze vrouwen weten wat hun mannen uitvoeren. Zij staan daar ideologisch achter en zijn er wel degelijk actief bij betrokken."
Ook in de drugsmaffia zijn het vaak de vrouwen die hun zonen door dik en dun steunen, of die als koerier fungeren. Dat bleek onlangs nog toen een vrouw werd opgepakt die een dode baby de grens oversmokkelde van Colombia naar Miami. In de baby had ze drugs verstopt.

Annemiek Richters: "Zeer zelden stelt men zich vrouwen voor als aanstichtster van geweld, of veroordeelt men vrouwen als (mede) verantwoordelijk voor het kwaad."
Zoals de vrouwen van de terroristische beweging het Lichtend Pad in Peru. Geen enkele andere beweging in Latijns-Amerika heeft zo'n groot aantal vrouwen op leidinggevende posities zitten. Opvallend is niet alleen het hoge percentage vrouwen dat actief meedoet aan de acties van het Lichtend Pad, maar ook de grote verantwoordelijkheid die de vrouwen in de acties dragen. Zij geven de bevelen voor vernietigingen, de commando's aan de gewapende troepen, en zij geven het genadeschot. ▶

Gewapende vrouwen in Grosny (Tsjetsjenië)

Voor de emancipatie van vrouwen is het belangrijk dat ook hun verantwoordelijkheid voor oorlog en geweld aan de orde komt.

Het Lichtend Pad probeert niet alleen vrouwen, maar ook kinderen voor zich te winnen. Ze stellen dat kinderen actief moeten deelnemen aan de volksoorlog. Dat zij daardoor de noodzaak leren begrijpen de wereld-ideologie te veranderen. Juist vrouwen kunnen, volgens het Lichtend Pad, daarin belangrijk zijn. Vrouwen zijn zo als medestrijdster én als moeder van groot strategisch belang voor het Lichtend Pad.
Dat is geen nieuw verschijnsel. Ook ten tijde van het Italiaanse fascisme werd zo'n moederrol heel belangrijk gevonden. Annemiek Richters: "Mussolini schijnt met het idee van 'moederdag' te zijn gekomen. Bedoeld om deze specifieke moederrol te eren. Als moederdag gebaseerd is op die ideologie, dan zet ik ernstige vraagtekens bij het vieren ervan."

Hoe komt het dat zoveel vrouwen toetreden tot een terroristische groepering als het Lichtend Pad? Hoe komen ze ertoe om gruwelijk en niets-ontziend geweld te gebruiken? Want, zo luidt het vermoeden, vrouwen treden meedogenlozer op dan de mannen.
Uit een recent onderzoek blijkt dat de vrouwen van het Lichtend Pad vaak jong en, vergeleken met de mannen, vrij hoog opgeleid zijn. Door de sociaal-economische situatie in Peru vinden ze geen passend werk. Ze kunnen met hun opleiding niet stijgen op de sociale ladder. En het lukt hen niet om een belangrijke positie in legale politieke partijen te veroveren. Dat werkt frusterend. En juist binnen het Lichtend Pad is dat wel mogelijk: ze krijgen leidinggevende taken en worden niet afgescheept met typische vrouwenzaken als sociale dienstverlening. Door de sociaal-economische omstandigheden weet het Lichtend Pad, aldus het onderzoek, vrouwen aan te trekken.

Even gruwelijk was de rol van vrouwen in de oorlog in Rwanda, in 1994. Duizenden vrouwen deden actief mee aan de volkerenmoord. Met name vrouwelijke politici, leraren en nonnen gaven bevelen tot de moorden of moordden zelf. Zij zetten ook kinderen daartoe aan.
Dankzij de mythe dat vrouwen dit soort gruwelijkheden niet begaan en daarom onschuldig zijn, slaagden veel vrouwelijke moordenaars te ontkomen aan een onderzoek en vluchtten naar Europa of mengden zich onder de vluchtelingen in Zaïre.

Erotiek van de macht

Annemiek Richters: "Waar we veel attenter op moeten zijn, is de erotiek van de macht. Macht heeft een enorme aantrekkingskracht op vrouwen. Zij maken het mannen vervolgens makkelijk om hun erotische verlangens te bevredigen. Omgekeerd, speelt er de macht van de erotiek. Want vrouwen kunnen hun eigen erotiek gebruiken om mannen te lijmen, te bespelen. Daardoor verwerven ze een bepaalde structurele macht." Dit verschijnsel zou geworteld zijn in de natuur: elk vrouwtjesdier weet dat haar jongen het best beschermd zijn bij een machtig mannetjesdier. Elk machtig mannetjesdier kan zich veroorloven om zijn sexuele drang naar wens te bevredigen. Uit de onlangs gevonden 'love letters to Adolf Hitler' blijkt wel hoe gretig Duitse vrouwen zich lieten misleiden en verleiden. In brieven als 'My darling sugar sweet Adolf', vragen vrouwen aan Hitler of hij niet een paar uurtjes met hen wil doorbrengen."
Zowel mannen als vrouwen worden door media, kleding, parfums en genotsmiddelen aangemoedigd om deze dubbele band steeds meer te perfectioneren. Een belangrijk actueel thema, zo vindt Annemiek Richters. Zij verza-

De 'Women in Black', de Zwarte Vrouwen, demonstreren in Jerusalem voor vrede (1990).

melt allerlei kleine berichten waaruit dat blijkt. Zoals over Peter Sutcliffe, de Yorkshire Ripper, die zijn middagen besteedt met het beantwoorden van fanmail van talloze vrouwen die hem liefdesbrieven schrijven. Hetzelfde geldt voor Jeffrey Dahmer, een Amerikaanse seriemoordenaar. En toen de Amerikaanse soldaten in Tuzla (Bosnië) arriveerden, reageerden jonge vrouwen met 'it's cool; ze hebben alles: auto's en geld.' Annemiek Richters: "Het wordt onderschat hoezeer economie en oorlog in elkaar grijpen. Waarbij macht een doel in zichzelf is geworden." Dan, fel: "Er zijn zoveel voorbeelden. De bedragen die een hertogin van York aan schoenen uitgeeft, dat is toch gewoon obsceen. Zoiets zou verontwaardiging op moeten roepen!"

FOTO: ABC-PRESS/MAGNUM

Iraanse vrouwen oefenen met pistolen (1989).

Vrouwen als slachtoffer

"Als je alle nuances van geweld bloot wil leggen, dan heb je ook te maken met die machtsrol van vrouwen," zegt Annemiek Richters. 'Voor de emancipatie van vrouwen is het niet alleen belangrijk te strijden voor de erkenning van het leed dat vrouwen wordt aangedaan. Ook hun verantwoordelijkheid voor oorlog en geweld moet aan de orde komen. Overigens ben ik tegen het idee dat vrouwen geweld wel uitgelokt zullen hebben."

Haar visie laat ook onverlet dat vrouwen slachtoffer kunnen zijn. Men hoeft maar aan de recente verhalen te denken van de verkrachtingen in het voormalig Joegoslavië. Of aan de door het Japanse leger afgedwongen prostitutie tijdens de Tweede Wereldoorlog. Of aan het feit dat driekwart van alle vluchtelingen vrouwen en kinderen zijn.

Vrouwen in de voorlinie voor vrede

De nuances slaan ook de andere kant uit: vrouwen die geweldloos verzet plegen. Zoals de Argentijnse Moeders de la Plaza de Mayo. Of zoals de beweging 'Women in Black', die zich op een heel eigen manier inzet voor vrede. Deze gezamenlijke actie van Israëlische en Arabische vrouwen begon in 1988. Overal in Israël, elke vrijdag, demonstreren groepjes vrouwen, gekleed in het zwart, tegen de bezetting van de westelijke Jordaanoever en de Gazastrook. Geweldloos. Stilzwijgend. Zo staan ze een uurlang met hun zwarte protestborden. Ze worden bespot en bespuugd.

> *Het is belangrijk om vrouwen niet voortdurend als slachtoffer te benaderen. Want vrouwen hebben een enorme kracht om er het beste van te maken.*

Toch hebben ze een vast omschreven en voortdurend protest in het leven geroepen, dat inmiddels wereldwijd is verspreid. 'Women in Black' vervult een symboolfunctie. En al kunnen ze natuurlijk geen oorlog tegenhouden, ze zijn blijkbaar belangrijk genoeg om weerstand op te roepen. Op zijn minst hebben ze laten weten dat niet iedereen het met bepaalde oorlogspraktijken eens is.

Zo zijn er meer vrouwengroepen voor vrede en vrijheid. Annemiek Richters: "Het zijn kleine haarden waar iets gebeurt. Zonder dat het overigens uitgroeit tot een internationale solidariteitsbeweging. Jammer, want verzet tegen het politieke en economische klimaat in een land kan pas effect hebben als er solidariteit bestaat. Maar solidariteit heeft een negatieve betekenis. In de Verenigde Staten wordt het geassocieerd met communisme en socialisme. Als een onderdrukking van de individuele vrijheid, als een bedreiging."

Oorlog: een bron van emancipatie?

Wat voor invloed heeft 'oorlog' op de positie van vrouwen binnen een samenleving? "Wat opvalt in de *voorfase* van een conflict, is dat de scheiding tussen mannen- en vrouwenrollen duidelijker wordt. Vrouwen zijn er om het thuisfront te bewaken. In voormalig Joegoslavië werden vrouwen in die voorfase teruggezet in hun traditionele rol.

Verder valt in die voorfase op dat vrouwen op het niveau van alledag voortleven. De vrouwen in Sarajevo ▶

COLOFON

Humanist is een uitgave van het Humanistisch Verbond, 51-ste jaargang nr. 3/MAART '96

Redactieadres
Postbus 114, 3500 AC Utrecht.
Tel.: 030 - 2392107.

Redactie-secretariaat:
Alice Dessens

Kantooradres:
Nieuwegracht 69A, 3512 LG Utrecht.
Fax: 030-2367104

Algemene informatie:
030-2392100

Redactie:
Hes van Huizen (hfdred.)
Mirre Bots

Vormgeving:
Hes van Huizen
Rik Tazelaar (Studio ID)

Medewerkers:
Trudy Kunz, Simone Jacobus, Chris Pennarts, Yoeke Nagel, Rian van Lierop, Jansen Schöttelndreier, Japke Schonewille, Peter van der Meer, Pauline de Bok, Tijs van den Boomen, Tom Janssen, Johan Eimers, Marjan Slob, Tanny Dobbelaar, Karin Anema, Alice Broeksma, Sylvia Weve, Evert Wassenaar, Len Munnik, Leonie van den Schoor

Redactiecommissie:
Peter Heisterkamp
Hans Martens
Bram Roozendaal
Peter van Agteren

Prepress/Lithografie/Druk:
Brouwer Utrecht B.V.

Foto omslag: Chris Pennarts
Igor Mitoraj:
'Light of the moon'

Teletekst:
De Humanist staat regelmatig aangekondigd op teletekst 325

Advertentie-exploitatie:
All-Round Media Services
Postbus 1524 - 2003 BN Haarlem
Tel. 023-5245336 - Fax 023-5248043.

De tarieven van september 1993 zijn van kracht. Informatiefolder is op aanvraag verkrijgbaar.

De Humanist wordt gedrukt op lichthouthoudend mc papier, chloorvrij.

CRYPTOGRAM 2

Evert Wassenaar

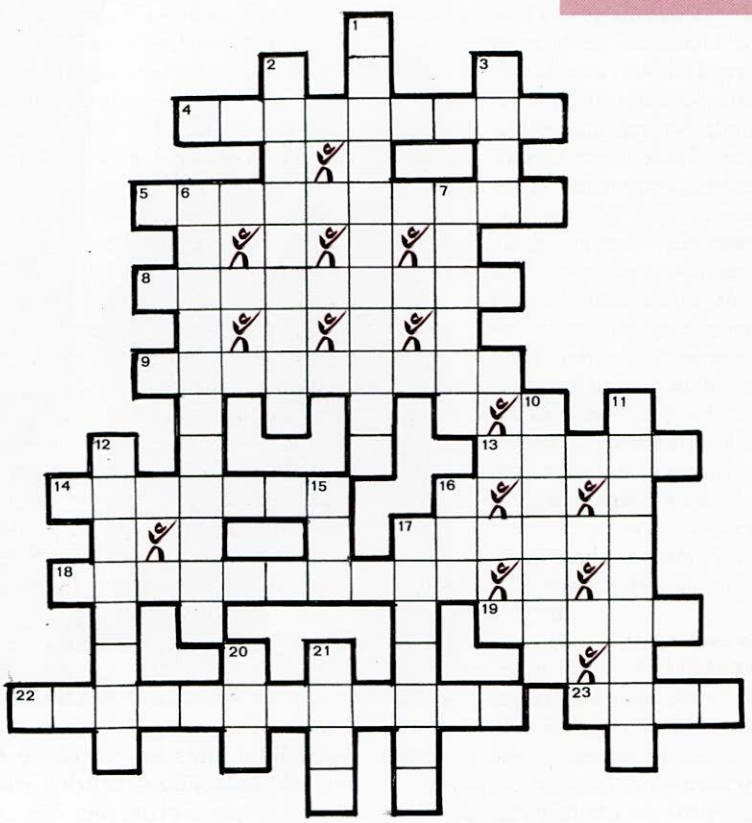

Horizontaal

4 Eén van de goede aan het begin van het jaar. (9)
5 O, schilder voor het paard, daar komt brand van! (10)
8 Bakker als werkgever. (9)
9 Voet. (9)
13 Water dat dicht ging. (5)
14 Slankheidsbevorderend middel. (7)
17 Japans spel is elders evangelie. (6)
18 Als u het niet meer weet, vertelt hij u waar u het vinden kunt. (10)
19 Auto in Frankrijk. (5)
22 Dit kind berooft u van uw vrijheid. (12)
23 Eenmaal zullen wij dezelfde mening toegedaan zijn. (4)

Verticaal

1 Staat daar voor hen een betere toekomst tegenover? (11)
2 Een raadsel in schaatsen. (9)
3 Heerlijk begin in Sumatra. (4)
6 Afstandelijke respons. (11)
7 Deze hoofddeksels als u moet oppassen voor verkoudheid. (6)
10 Applaudiserende boom. (7)
11 Onrustig kind op het droge. (9)
12 Vluchtende politieman. (8)
15 Griezelig nauw. (3)
16 Lichaamsdeel dat soms geleend wordt. (3)
17 Het is meestal raadzaam zich eraan te houden. (7)
20 Gewicht na zeer lang wachten. (3)
21 Met die jongedame is (n)iets mis. (4)

Oplossing cryptogram februarinummer

Horizontaal
2 wasbaas, 6 opheffing, 9 roek, 10 memo, 12 goedgelovigen, 13 den, 14 geveltoerist, 18 zondagsrijder, 19 narcose, 22 els, 23 handlanger.

Verticaal
1 saaiwever, 3 safe, 4 romein, 5 wolkenvelden, 7 hoogvlieger, 8 grog, 10 mode, 11 minister, 15 overmoedig, 16 zwitsers, 17 mol, 20 acht, 21 elan, 22 engel.

bijvoorbeeld, waar ik indertijd voor 'Artsen zonder Grenzen' werkte, leefden hun goed verzorgde leventje. Ondanks allerlei voortekenen werden ze overvallen door de oorlog. Wat dat betreft leven mensen a-politiek. Dat zou een waarschuwing moeten zijn voor veel vrouwen in de wereld. Al is oorlog op zich niet te keren, je zou er dan misschien anders mee omgaan."

Tijdens oorlogen krijgen vrouwen soms de kans om zich te bewijzen. Waar vrouwen eerst een traditionele rol hadden, kan die veranderen zodra de mannen naar het front gaan. Zij worden zich bewust van hun eigen positie, leren nieuwe vaardigheden, krijgen erkenning en zelfvertrouwen. Daardoor treden ze buiten de beperkingen van hun traditionele leven.
Maar het kan ook heel anders gaan. Zoals onder invloed van het moslimfundamentalisme waar vrouwen juist inzet worden van de strijd.

Na een oorlog breken vrouwen óf door, óf worden juist weer teruggezet. Bulgarije is een voorbeeld waar vrouwen doorbreken. Door de verslechterende economie is er meer werkloosheid, meer alcoholisme en meer geweld. In het verleden hadden vrouwen weliswaar behoorlijk toegang tot onderwijs en banen, maar zonder echte invloed. Nu, in de wederopbouwfase, komen vrouwen boven drijven. Juist omdat zij geen 'aan corruptie besmette handen' hebben, zitten zij nu op invloedrijke posities.

Ook in Eritrea is na de oorlog de emancipatiestrijd goed op gang gekomen. Vrouwen zijn nu officieel vertegenwoordigd in de huidige regering.
Sociale en economische vooruitgang boekten de vrouwen na de burgeroorlog in Tsjaad. Vóór die tijd was de rol van vrouwen beperkt tot het baren en verzorgen van kinderen. Mannen namen alle beslissingen en hadden recht op bezit. Toen de mannen tijdens de oorlog naar het front gingen, ontdekten de vrouwen nieuwe en creatieve manieren om geld te verdienen en raakten thuis in bancaire zaken. Kortom, de vrouwen gingen er op vooruit.

Maar vaak komt het voor dat vrouwen worden teruggezet in hun traditionele rol. Zoals in Sudan, waar vrouwen indertijd een plek hadden in de politiek en economie. Met de introductie van de islamitische politiek verdwenen vrouwen volledig uit het openbare leven. Tijdens de burgeroorlog werd de rolverdeling heel radicaal: vrouwen hebben nu niets meer te vertellen over waar ze gaan of staan, of hoe ze zich kleden. Een forse terugslag dus.
In de na-oorlogse fase richten vrouwen zich vaak op de verzorging van teruggekeerde gewonden. Dat gaat nogal eens gepaard met het terugvallen op de traditionele rol van kinderen baren. Zo werd in Irak direct na afloop van de Golfoorlog anticonceptie verboden 'om de verloren mankrachten te vervangen.'
"Wat nu ontbreekt," zegt Annemiek Richters, "is dat vrouwen die in een oorlogssituatie zitten, hun ervaringen naar buiten brengen. Schrijven is in oorlogstijd geen prioriteit. Aan alles is gebrek. Overleven, daar draait het om. Alle oorlogsgeschiedenissen zijn door en over mannen geschreven. Het is heel belangrijk dat ook vrouwen geschiedenis schrijven.

Ook na de oorlog kampen vrouwen nog met het verlies van mensen en bezit. Dat kan zich uiten in het zogenaamde posttraumatische stress-stoornis. Maar hoe men zijn emoties uit, kan per cultuur verschillen. Daarmee moet je rekening houden, wil je zinvolle hulp bieden. In Latijns-Amerika zie je nogal eens dat vrouwen niet depressief wegzakken, maar er bovenop komen door zich politiek te profileren.
Ik vind het belangrijk om vrouwen - ook al zijn ze slachtoffer - niet voortdurend als slachtoffer te benaderen. Vrouwen hebben een enorme kracht om er het beste van te maken. Dan gaat het er bij vrouwenhulpverlening om dat je mogelijkheden schept die kracht naar boven te brengen.

Vrouwenhulpverlening is een zaak van vrouwen én mannen. Daarbij is aandacht voor de preventieve kant belangrijk: waar komt het geweld vandaan? Hoe staat huiselijk geweld in relatie tot oorlogsgeweld? Huiselijk geweld blijkt in veel gevallen toe te nemen na oorlogstijd. Men zegt wel eens: als je oorlog wilt uitbannen, dan moet je bij huis beginnen. Ik denk dat daar iets in zit." ■

DE VISIE VAN TOM

Op zoek naar een nieuw mensbeeld

Kunst is genezing voor de ziel, luidt een gezegde. Sinds anderhalf jaar ligt aan de Scheveningse kust een museum waar alleen maar mensenbeelden te bezichtigen zijn. Ze leveren stof voor nieuwe denkbeelden en prikkelen onverwachte gevoelens.
De redactie van de Humanist stuurde Jansen Schöttelndreier op een filosofische expeditie met hoogleraar Henk Manschot naar het museum Beelden aan zee.

DOOR JANSEN SCHOTTELNDREIER

Je staat bovenop de duinen, tweehonderd meter van het Kurhaus, en kijkt uit over de zonovergoten pier van Scheveningen met zijn aloude drukte. Op de boulevard wemelt het van de mensen die even de zeelucht willen inademen, de toeristen, de strandtenten, het verkeer. Hier hebben zich de afgelopen eeuwen heel wat grote en kleine menselijke taferelen afgespeeld. (Zoals het allereerste afspraakje dat mijn nu honderdjarige grootvader hier 72 jaar geleden had met mijn grootmoeder, en waarbij hij haar na tien minuten om haar hand vroeg. Binnen de kortste keren voer het kersverse echtpaar over de Noordzee naar Mexico, een lang huwelijksleven en een rijk nageslacht tegemoet). Verliefde paartjes en zoekende jongelingen flaneren hier nog steeds, temidden van de bejaarde mannetjes, in leer gestoken motorrijders, gezinnen met kinderwagens. En op de achtergrond, altijd, de grijsblauw groene Noordzee met haar woelende golven.

Een verrassender maar toch ook toepasselijker plek dan dit uitzichtpunt valt nauwelijks te bedenken voor het museum Beelden aan Zee, een verstilde neerslag van vele decennia menselijk leven. Dit kalme bouwwerk, door architect Wim Quist aangelegd rond en onder het duinpaviljoen, herbergt ruim zeshonderd beelden van mensen. Koppen, portretten, en volledige mensen op uiteenlopende hoogtes, in een verscheidenheid aan materialen. Ze zijn tentoongesteld in een intiem samenspel van zalen, patio's en terrassen, met uitzicht op de zee. In het auditorium worden dia-beelden omlijst door gedichten, voorgedragen door Henk van Ulsen.

Deze gaasgestalte drukt een verlangen uit naar openheid en kwetsbaarheid. Het laat ruimte voor alle verschillende emoties, twijfels, gevoeligheden.

De beelden zijn de afgelopen vijfentwintig jaar bij wijze van liefhebberij verzameld door professor dr. Th. Scholten, voormalig directeur van Robeco en professor economie aan de Erasmus Universiteit, en zijn echtgenote.

Zij bleven - terwijl in de moderne kunst het thema 'mensbeeld' uit de gratie raakte - hun passie voor beelden van mensen consequent volgen, en lieten uiteindelijk dit museum bouwen. Sinds de herfst vorig jaar is het zes dagen per week open met steun van 120 vrijwilligers.
En van het een kwam het ander: afgelopen december verscheen bij de jubilerende uitgeverij Het Spectrum het boek 'Zoeken naar het Mensbeeld', waarin Scholten en negen collega-geleerden van de Filosofen Club Utrecht - ook wel bekend als FC Utrecht - vanuit verschillende disciplines mijmeren over het thema. Geïnspireerd op de ideeën in dit boek is in het museum nog tot 17 maart een speciale tentoonstelling ingericht die aanzet tot dat wat schijn-

baar alleen mensen doen: bespiegelen over de eigen soort, over de zin en de richting van het bestaan. Sommige beelden geven concrete vorm aan wat men al besefte of kende. Andere brengen - of de schepper dit nu precies bedoeld heeft of niet - plotseling een nieuw gevoel, een nieuw inzicht, waarmee men een puzzelstukje van het eigen bestaan ziet blootgelegd.
Dat gebeurde ook op de rondgang die Henk Manschot, hoogleraar filosofie aan de Universiteit voor Humanistiek, samen met mij door de tentoonstelling maakte. Wij lieten ons door de beelden en onderlinge gesprekken inspireren tot eigen bespiegelingen. En kwamen tot de slotsom dat de mens-beelden veel te vertellen hebben over de huidige eeuw, over rauwe, elementaire emoties en over maatschappelijke veranderingen. Een beeld-verslag.

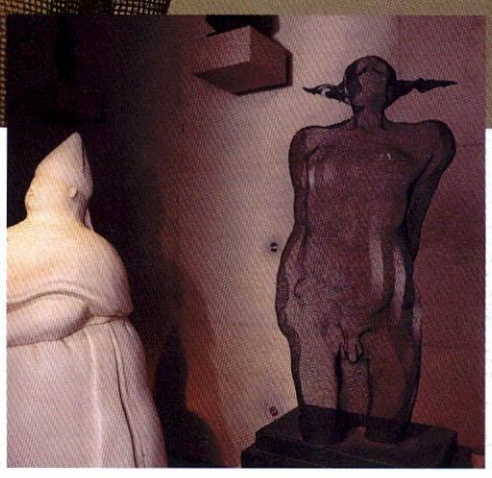

'Sleeper' door David Begbie

'Zoeken naar het mensbeeld' is eigenlijk een nogal geestige benaming. 'Het mensbeeld bestaat niet', stellen de schrijvers van het boek, en mét hen vele andere twintigste-eeuwers.
Deze gedachte ontmoeten we al meteen op nogal plastische wijze in het openingstafereel. Een allegaartje van beelden: van het ontwapenend nonchalante tinnen straatschooiertje en de futuristische metalen mens-kop, tot de bruinleren Derde-Wereldmoeder behangen met uitgemergelde kinderen. Ze kijkt je met haar van sterven glanzende ogen aan, en de spiegel in haar hart confronteert je met jezelf - tegelijk het zeshonderdéénste mensenbeeld.

Gaasgestalte

Midden in deze verzameling, half verscholen naast een volumineuze geestelijke die het lichamelijke stiekem wel érg pontificaal in ere houdt, doemt één beeld op dat de aandacht als een magneet naar zich toe trekt. Het is een van fijnmazig ijzergaas gemaakt, halfdoorschijnend, hermafrodiet wezen, dat door haar schepper David Begbie *Sleeper* is gedoopt. Aan deze gaasgestalte is niets meer massief of eenvormig. Ze oogt fragiel, bijna etherisch, terwijl ze met de ontwapenende Pippi-Langkousvlechtjes ook iets vrolijks heeft.

Sleeper is een beetje ongrijpbaar: als men om haar heen loopt, veranderen met elke wisseling van lichtinval haar vormen en haar aangezicht, de patronen op haar oppervlak. Tegelijk komt door haar heen steeds weer op een andere manier de achtergrond van de ruimte naar voren.

Zoals de bisschop naast haar uit een vorig tijdperk stamt, zo lijkt *Sleeper* een uitdrukking van deze tijd, waarin de vaste contouren van 'het individu' vervagen. *Sleeper* laat zien dat een mens niet meer gevangen is in een vastomlijnde gestalte. Ze zet de gedachte aan het individu als een eenduidige persoonlijkheid met een onveranderlijk 'zelf' en een eigen (sekse-)identiteit op losse schroeven. Zij heeft geen kern, en wat ze is, hangt af van het licht dat op haar valt, van de achtergrond die ze toevallig heeft.

Juist die fragiele, onbestemde transparantie is wat zo raakt. Henk Manschot verwoordt waaróm. "Dit beeld drukt een verlangen uit naar openheid en kwetsbaarheid. Dit hele gevoelige, heel veel toelaten, dat is eigenlijk een manier van in de wereld staan. Het laat ruimte voor alle verschillende emoties, twijfels, gevoeligheden. Dat is een kracht. Bij vastgelegde identiteiten en sociale rollen worden emoties juist sterk gefilterd. Sommige horen er wel bij en worden opgewekt, andere worden weggedrongen." Bijvoorbeeld, het historische motto 'een man mag niet huilen', leidt ertoe dat mannen zich zullen pantseren tegen alles wat hen kan aangrijpen. En een eco-idealist zal de verleidingen van de consumptiemaatschappij niet tot zich laten doordringen. Manschot: "Een heleboel indrukken kunnen dan niet meer binnenkomen. Het elementaire vermogen om zich te laten raken, staat altijd op het spel wanneer een rolpatroon wordt aangebracht."

Afgebroken

Dat rollen en identiteiten de laatste decennia op alle niveaus worden afgebroken, is een proces dat in de visie van Henk Manschot zowel positief als negatief kan uitpakken. "Je kunt met die ontwikkeling filosofisch coquetteren, of je kunt donderpreken over het maatschappelijk verval en de inhoudsloosheid van het tegenwoordige individu. Inderdaad kan het proces een verkeerde kant opgaan. Het kan ertoe leiden dat mensen het gevoel van greep op hun leven verliezen, en dan naar nieuwe, collectieve identiteiten grijpen. Dan krijg je zulke dingen als de emotionele roep van rechts om eerherstel van de nationale driekleur."
Maar de ineenstorting van vastigheden kan, in Manschots visie, ook het begin betekenen van de ontwikkeling naar een creatiever mens. "Deze onbestemde fase, waarin mensen zich steeds minder vereenzelvigen met maatschappelijke rollen en verwachtingen, schept de ruimte om de eigen emoties en gevoeligheden toe te laten. Dat is een geweldige motor tot 't scheppen van je eigen leven. Het betekent dat je 't zwaartepunt weer in je zelf moet gaan vinden. En dat is uiteindelijk de voorwaarde om te groeien naar een zelfgekozen, welbewuste opstelling. Juist deze onduidelijkheid en het toelaten van allerlei gevoelens zijn de basis voor een authentieke, zich steeds vernieuwende

Voor twijfel, cynisme of innerlijke onvrede was bij de vooroorlogse Duitse jeugd geen plaats. Daardoor kwamen veel jongeren niet tot een eigen standpunt.

persoonlijke identiteit. Aan de andere kant weet ik eigenlijk niet of wij, met onze gepantserde, individualistisch afgeschermde levenswijze, deze gevoeligheid ook werkelijk zullen kunnen toelaten."

Jeugdbewegingen

Een volgend tentoonstellingstafereel herinnert meteen aan wat er kan gebeuren als er geen ruimte is voor gevoelservaringen die niet passen in heersende patronen. De linkerwand wordt bevolkt door vooroorlogse Duitse jeugd op levensgrote zwartwitprenten, met in de hoek een grimmige oorlogsfoto die hun voorland aankondigt.

De vooroorlogse generatie in Duitsland werd, zoals F.C. Utrecht-schrijver Jan van Hessen in het boek uiteenzet, zwaar beïnvloed door de toen zeer om-

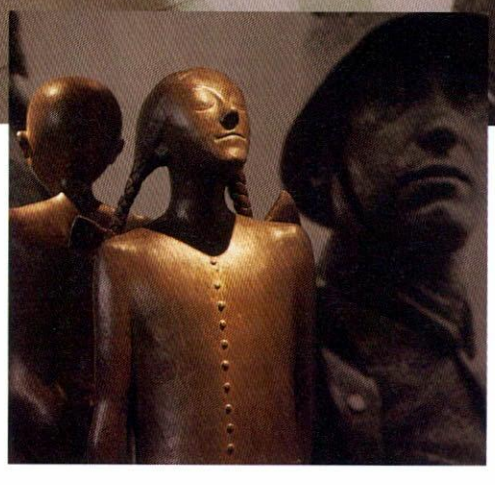

'Eeuwige jeugd' en 'Jeugd in sociale context'

Henk Manschot: Natuurlijk zijn die basisgevoelens van angst en wanhoop niet verdwenen, maar de vraag is of wij ze nog kunnen voelen. Ze worden weggeprojecteerd naar televisie.

vangrijke jeugdbewegingen. Deze bewegingen droegen nonconformisme en activisme uit en zagen zichzelf als vernieuwer van de gevestigde orde.
Toch lag, zoals bij alle vastgelegde ideologieën en identiteiten, het basispatroon vast: je had als jeugdbeweger een idealistisch enthousiasme en stralend vertrouwen in de ontwikkeling naar een heilvolle toekomst. Voor twijfel, cynisme of innerlijke onvrede was geen plaats.
Henk Manschot: "Doordat vele jongeren zich dergelijke onbestemde gevoelens niet toestonden, gunden zij zich niet de ruimte om gedachten te kunnen ontwikkelen, en tot een eigen, afwijkend standpunt te komen. Als die voorwaarde ontbreekt, komt verzet moeilijk van de grond."
Zo zou deze jongere generatie uiteindelijk bij de verkiezingen van 1930, vanuit haar vertrouwen en haar hunkering naar daadkracht - én door de op hen gerichte inspanningen van de nazi's - Hitlers partij in het zadel helpen. De idealistische Duitse jeugd werd dader én slachtoffer van de niet zo heilvol uitgepakte toekomst.

Op de andere wand van het jeugd-tafereel zet de tijdlijn zich voort met een rijk gekleurde schakering aan hedendaagse jongeren. Van de nono-punk tot het vrolijk op haar werk en toekomst afstevenende Tempo-Uitzendbureau meisje: een veelvoud aan levensstijlen en uitdrukkingsmogelijkheden, dat kenmerkend is voor deze tijd. Bij zo'n grote ruimte voor verschillen zou je denken dat de jongeren allemaal zichzelf kunnen zijn, en dus redelijk gelukkig. Dat zijn ze ook. Althans, recente enquêtes wijzen uit dat van de huidige jeugd het overweldigende merendeel zichzelf beschrijft als gelukkig. Een verbazend hoog percentage. Gelukkig?

Geluidloos

We lopen verder door de taferelen en staan dan, naast een wand van plastic zakjes met steriele medische instrumenten en een hoekwand van röntgenfoto's, plotseling oog in oog met een groep meter-hoge groenglanzende mensenbeelden die ons geluidloos toeschreeuwen. Uit hun lichaam breekt pijn, wanhoop zich een weg, hun gezichten verscheurd, desolaatheid.
Onafgesproken gaan we tegelijkertijd zitten, en blijven een tijd lang kijken. De beelden - *Die Wartenden* van Tark Wendisch - zuigen onze blik naar zich toe. Gedachten doemen op aan aan onherbergzame tijden, die voorbije oorlog, tv-beelden van de Derde Wereld en Joegoslavië. Waarom? Zijn die gevoelens niet meer van óns?
Het lijkt van niet. Dat elementaire lijden dat iedereen in zijn leven op de een of andere manier kent, lijkt in het 20ste-eeuwse westerse leven weg-verplaatst. Die rauwe basisgevoelens van angst, chaos en vertwijfeling - al is het maar door de gewone 'facts of life': door oud worden, een buitenbeentje zijn - passen niet bij het idee dat in deze tijd de échte ellende onder controle is.
Tegen dat lijden zijn immers de techniek, de medische wetenschap ('niemand hoeft meer pijn te hebben') en de sociale technologie in stelling gebracht. Ondanks alle bijwerkingen die inmiddels duidelijk zijn geworden, leeft hun belofte nog steeds: lijden hoeft eigenlijk niet meer, nu alles via de techniek te beheersen valt. Of in ieder geval kan de schade door de staat worden vergoed.

Plotseling staan we oog in oog met een groep groenglanzende mensenbeelden die ons geluidloos toeschreeuwen. Uit hun lichaam breekt pijn, wanhoop zich een weg, hun gezichten verscheurd.

Henk Manschot: "Natuurlijk zijn die basisgevoelens van angst en wanhoop niet verdwenen, maar de vraag is of wij ze nog kunnen voelen. Ze worden in grote getale weggeprojecteerd naar televisie en in de geschiedenisboeken. Het primaire lijden is 'virtual reality' geworden. We vinden het terug als iets wat niet van onszelf is, maar iets van de media, in beeld gebracht als oorlogsgeweld of hongersnood."
Zo gebeurt het op een veilige afstand. De grote ellende staat buiten onszelf, en wordt schijnbaar onschadelijk gemaakt - met als uiterste de verslaggeving van de Golfoorlog, die een grote ver-van-mijn-bed show werd. Misschien laten wij ons nog het meest raken door een ziek dwergolifantje.
De huiver voor zulke primaire, krachtige emoties is volgens Henk Manschot versterkt door de Tweede Wereldoorlog: "Het nazisme heeft feilloos ingespeeld op irrationele gemoedsbewegingen van mensen - de angst, de agressie, de onderhuidse seksualiteit. Zonder dat had het nooit zo kunnen aanslaan. Het resultaat is dat wij 50 jaar lang doodsbenauwd zijn geweest voor sterke emoties. Pas nu begint dat weer een beetje bij te trekken."

Juist door dit soort verdringings- en projectieprocessen zijn beelden als deze schreeuwende groene mensengroep zo indringend. Je wordt immers het heftigst geraakt door dat wat in jezelf leeft, maar onvoldoende plaats heeft gekregen. Manschot: "Op het moment dat je zo'n beeld ziet, ermee communiceert, gaat er iets met je eigen lijden gebeuren. Je vibreert als het ware mee. Dat maakt je, even, een completer mens. Deze beelden houden de dimensie van het lijden open."
De vraag blijft echter wat er gebeurt als de gevoelens van angst, chaos en vertwijfeling nog steeds onvoldoende plaats blijven krijgen in deze samenleving. Hoe zullen ze zich een uitweg zoeken? Welke geest zal uiteindelijk uit deze fles komen? We weten het niet.

Toegankelijkheid

Is het toeval of niet - we zijn bij alle drie de beeldentaferelen uitgekomen op eenzelfde thema: het belang van emotionele toegankelijkheid. Maar er zijn in het museum, afgezien van de tentoonstelling, nog ruim vijfhonderdvijftig andere beelden te bezichtigen. Die zullen ongetwijfeld óók allerlei kanten van ons bestaan raken en verborgen dimensies openen. Zoals heel veel soorten kunst, beeldend of niet, dat doen.
We zullen niet gaan beweren dat het bezoeken van het museum Beelden aan Zee een remedie is tegen een Derde

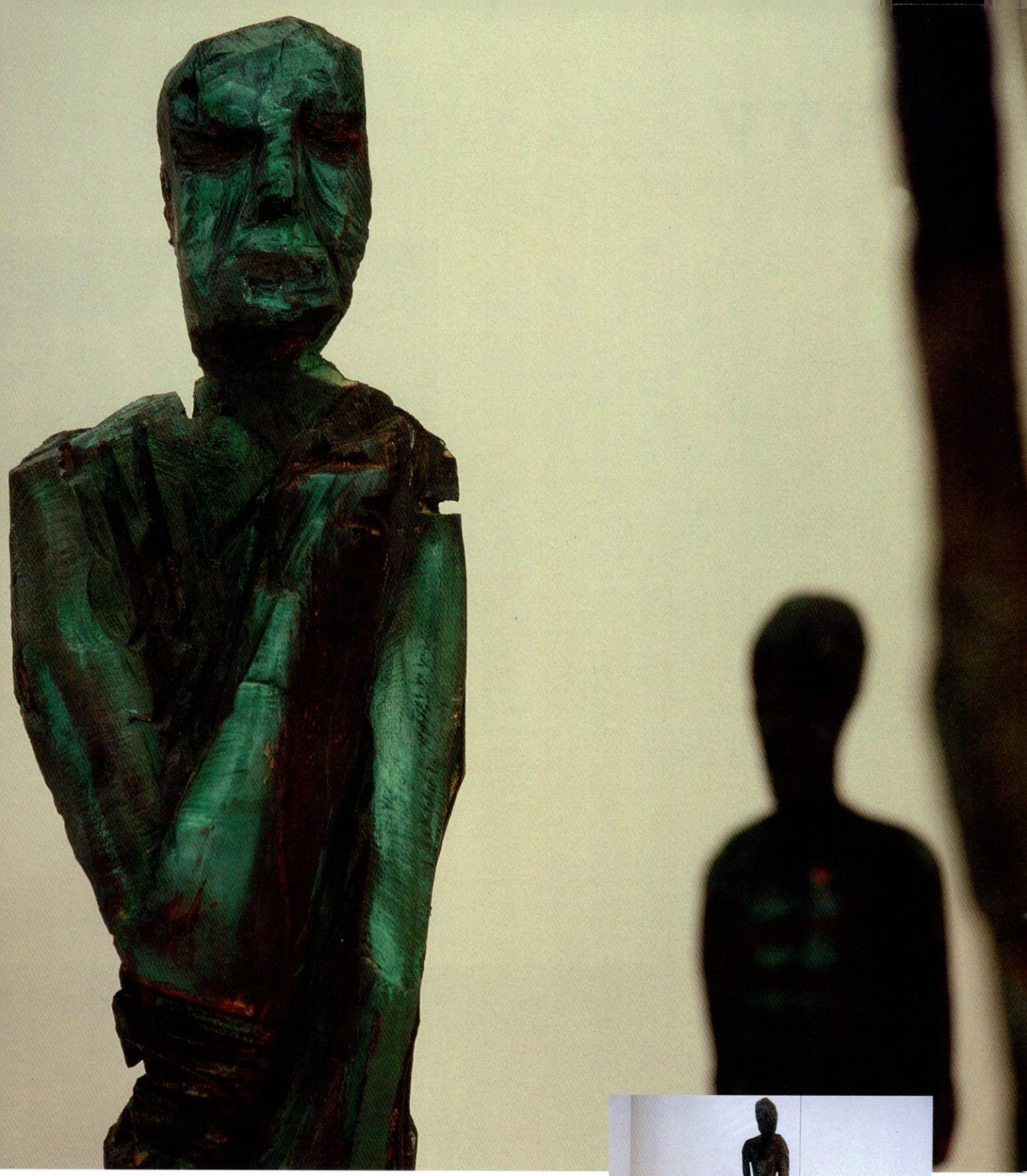

Wereldoorlog of ander maatschappelijk onheil. Het is op zichzelf waardevol, en gewoon mooi. En eigenlijk is op zo'n zonnige dag als deze het uitzicht op de zee ook zonder elke bijkomende gedachte al de moeite waard. Je hoeft niet altijd te denken. ■

Museum Beelden aan Zee, Harteveldstraat 1 in Schevingen, tel. 070-3585857. Geopend dinsdag tot en met zondag van 11.00 tot 17.00 uur. Toegangsprijs: *f* 6,–.
De tentoonstelling 'Zoeken naar het Mensbeeld' loopt nog tot 17 maart.

Het boek 'Zoeken naar het Mensbeeld' van Uitgeverij Het Spectrum te Utrecht is te verkrijgen bij de balie van het museum en in de boekhandels. Prijs *f* 39,90.

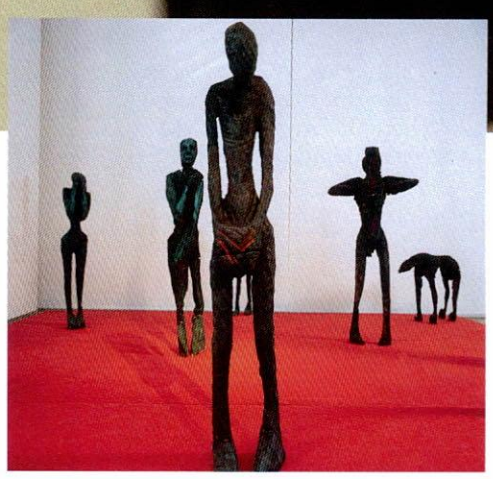

'Die Wartenden' van Tark Wendisch

FOTO S. CHRIS FENNARIS

RTV programma's

RADIO

Maandag op Radio 5

13.10 - 14.00 uur

Het voordeel van de twijfel
Een tot nadenken stemmende documentaire

14.02 - 15.00 uur

Boven het dal
(Live) interviewprogramma met gasten die in hun leven nog plaats hebben voor idealen

3x per maand
17.45 - 18.00 uur

Kwartier humanisme
Programma over de humanistische beweging

21.02 - 21.45 uur

De verbeelding
Programma over boeken en schrijvers

21.45 - 22.00 uur

Het radioverhaal
Een kort persoonlijk programma gemaakt door radiotalent

Raadpleeg voor nadere informatie over de radioprogramma's op de dag van uitzending Teletekst pagina 255.

Op 7 maart een film over de begraafplaats Zorgvlied

TELEVISIE

Donderdag 7 maart
22.00 - 22.25 uur

YOY - Dichter op straat

Ze bestaan nog: jongeren die zich onledig houden met de dichtkunst. Erwin, Tjitse en Kasper vormen het levende bewijs tegen de stelling dat het met de interesse voor de literatuur gedaan is vandaag de dag. Erwin (23) begon op zijn vijftiende op de mavo met schrijven, 'eerst vooral op wc's'. Het werd pas echt wat toen zijn klas een opstel moest schrijven over 'in- en omgeving' en hij vroeg een gedicht te mogen schrijven, 'want ik kan niet goed lang schrijven'. Het resultaat beviel niet alleen zijn lerares goed; Erwin bleef schrijven. Toen een leraar hem bij een rapportuitreiking eens toesiste 'als jij ooit een diploma haalt, vreet ik die van mij op', geloofde hij het verder wel op school en stapte het echte leven in. Hij rolde sindsdien van de ene baan in de andere en - bovenal - bleef schrijven.
Tjitse (21) en Kasper (22) kennen elkaar van de sociale academie. Tjitse is daar al vanaf - 'ik wil nu eenmaal geen hulpverlener worden; ik had behoefte om andere dingen te doen' -, Kasper zit er nog op - 'het lijkt mij wel leuk om hulpverlener te zijn; ik doe dat werk nu eigenlijk ook al, voor straatprostituees'. Tjitse en Kasper maken deel uit van een poëzie-performance gezelschap en declameren minstens even goed als ze schrijven.
Programma van Jack Janssen.

Maarten Sellink (rechts) vertelt in Yoy van 4 april over leven en theater

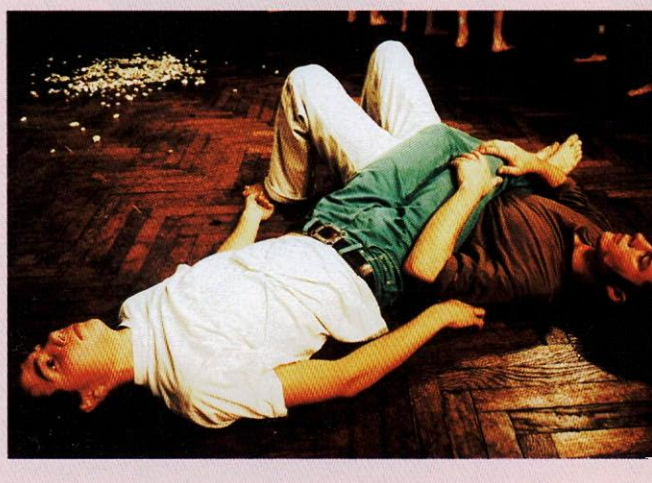

Donderdag 7 maart
22.25-23.05 uur

Zorgvlied, begraafplaats aan de Amstel

Film over de prachtige Amsterdamse begraafplaats Zorgvlied, vorig jaar gemaakt ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan. Op een begraafplaats heerst serene rust. Tegelijkertijd is het een plaats die door vele mensen bezocht wordt en waar vele mensen werken. Naast de stilte van de eeuwigheid heerst de drukte van een bijna vol-continu bedrijf. Gemaakt door Hedda van Gennep.

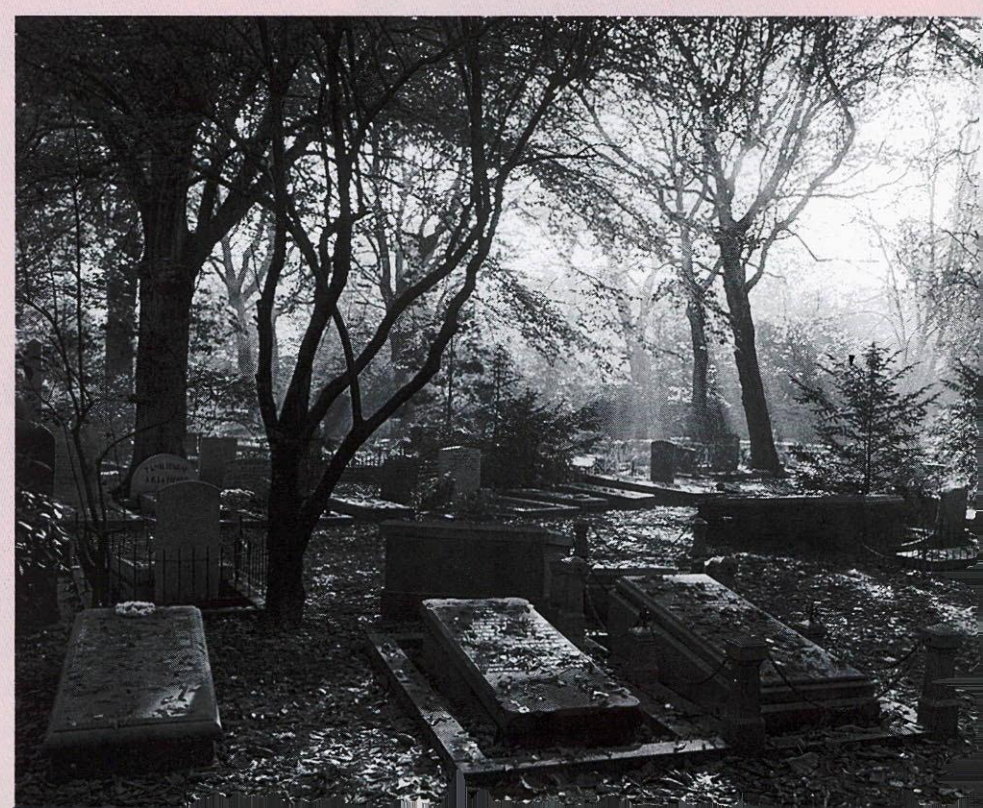

De brommerkoeriers verzameld bij het museumplein (Yoy 14 maart)

Donderdag 14 maart
22.00 - 22.25 uur

YOY - De koeriertjes

Programma over de stijl en doelen van een subcultuur: de Amsterdamse fiets-, brommer- en autokoeriers. Zoals iedere cultuur kent ook de koerierswereld een eigen rangorde: de autokoerier is het hoogst haalbare (misschien dat daarboven alleen nog de planner staat, maar ja, 'dan ben je je vrijheid kwijt'), daaronder staat de brommerkoerier en de fietskoerier is de dropout. De brommerkoeriers zijn de cowboys van de stad, de jongens met de grote bek en het kleine hartje. Ze stellen hun eigen regels en vormen binnen de subcultuur hun eigen clan met een eigen ontmoetingsplaats: het Museumplein. Buiten hun eigen wereld worden ze voornamelijk gehaat - door zowel automobilisten als fietsers als voetgangers - omdat ze zich in het geheel niet aan de verkeersregels houden, iets dat ze zelf grif toegeven: 'Blindelings de stoep opraggen... een stoplicht, dat zie ik niet... een kruispunt nemen zonder te kijken.' Programma van Charles Leeuwenkamp

Donderdag 14 maart
22.25-23.17 uur

Stad der steppen

Documentaire van de Belgische cineast Peter Brosens, die als eerste westerling in Mongolië vastlegde welke onwaarschijnlijke puinhoop resteert van wat ooit een reusachtige basis van het Sovjetleger was. Er zijn de verlaten bouwwerken en kazernes, vanwaar ooit de Sovjets Mongolië bestuurden. Er is de ineengestorte planeconomie. Maar er zijn ook de verwachtingen en verleidingen van het westerse vrije-marktmodel. Film van Peter Brosens.

Donderdag 21 maart
22.00 - 22.25 uur

YOY - Groene vingers

Programma over de eigen wereld van de (glas)tuinbouw. In de kassen en bij de kwekers werken heel veel jongeren. YOY zocht een aantal van hen op die dat vol overtuiging doen. Wat zijn hun idealen en wat zien ze in dit door velen als ondankbaar en weinig aantrekkelijk beschouwde werk? Programma van Vera Jong en Geert Timmers

Donderdag 21 maart
22.25 - 23.15 uur

John Berger

Film over leven en werk van de Britse schrijver John Berger, ooit begonnen als kunstschilder, aanvankelijk bekend geworden als kunstcriticus en ook schrijver van scenario's voor de films van de Zwitserse cineast Alain Tanner. De film is opgehangen aan het verhaal 'De accordeonist' uit zijn trilogie 'De vrucht van de arbeid'. Bij hoge uitzondering wilde de auteur meewerken aan een portret en hij leidt de filmmaker door de Haute Savoie in Frankrijk, waar Berger leeft als een kluizenaar en waar ook zijn trilogie zich afspeelt.
In 'De accordeonist' beeldt Berger op onnavolgbare wijze eenzaamheid en verlangen uit. Een film van John Albert Jansen en Ruud Monster.

Donderdag 28 maart
22.00 - 22.25 uur

YOY - Rockin' bones

Programma over twee jongens voor wie muziek het leven is. De een zit nog keurig op school, is in zijn vrije tijd zanger in een punkband en moet constateren dat die hobby langzaam uit de hand loopt; zijn band reist het land af en speelt alle zalen plat. De ander is rockabilly-gitarist en maakte een aantal jaren geleden, op zestienjarige leeftijd, al een hele duidelijke keuze: hij ging van school af om full-time muzikant te worden. Hij speelt in een Utrechtse band, is sessiemuzikant en begint heel langzaam door te breken.

Donderdag 4 april
22.00 - 22.25 uur

YOY - Afscheid met gevolgen

Twee leden van een jeugdtheatergroep, zestien en achttien, die aan de hand van het stuk dat ze momenteel opvoeren - 'Afscheid met gevolgen', over individuen en groepsgedrag - praten over de grote zaken des levens. Programma van Cees Braam.

Beeld uit de documentaire 'Stad der Steppen' (14 maart)

Jubileum en kleurrijk

HV feestelijk gevierd

"Ik heb nog nooit zoveel humanisten bij elkaar gezien", mompelt een man. En inderdaad zijn er op zaterdag 17 februari véél humanisten naar Zwolle gekomen om het 50-jarig jubileum van het Humanistisch Verbond te vieren. Thema van de viering: 'Bemoei je d'r mee: tolerantie als activiteit'.

DOOR MARJAN SLOB

"Wij lazen in de Humanist over het jubileum, en het thema sprak ons aan", vertelt een stel uit Apeldoorn over hun komst. "Als je achterin de zaal zit, kijk je wel over de grijze hoofden heen, hè? Maar de sfeer is heel prettig." Die zaterdag stroomt rond het middaguur een grote stoet mensen van het station naar het Zwolse zalencentrum. In de foyer veel vreugdekreetjes en omhelzingen. 'Meid, jij óók hier, wat leuk!' In totaal bezoeken ruim duizend mensen de jubileumviering: zo'n achthonderd 's middags, 's avonds lossen tweehonderd verse humanisten een deel van hen af. Voor een kleine driehonderd belangstellenden is helaas geen plaats meer.

In de grote zaal opent dagvoorzitter Lieteke van Vucht Tijssen het programma. "We vieren vandaag vijftig jaar actief humanisme, met een thema dat in het hart van het humanisme ligt: tolerantie als activiteit."

Gemeengoed

Waarnemend voorzitter Roy Geurs neemt haar plaats op het podium in. "We hebben een moeilijke tijd achter

de rug", zegt hij. "De waarden waar het humanisme voor staat, zijn inmiddels voor een groot deel gemeengoed geworden, waardoor we ons hebben afgevraagd waarvoor het Humanistisch Verbond nog nodig is. Nederland is al zo tolerant, vinden we zelf. Maar die tolerantie is voor een belangrijk deel schijn. Een liedje van Hettie Huytink bezingt de doorsnee-houding het beste: 'Steek nooit je neus in andermans zaken. Bemoei je d'r niet mee, bemoei je d'r niet mee'. Humanisme staat juist voor een respectvolle bemoeienis met anderen. En om dat te onderstrepen, hebben wij een prijs in het leven geroepen voor de Beste Bemoeial van Nederland."

FOTO'S: SAKE ELZINGA/HOLLANDSE HOOGTE

Foto boven: de forumdiscussie. Links: Minister Margreet de Boer (rechts) wordt verwelkomd door Lieteke van Vucht Tijssen. Inzet: Karin Adelmund. Foto pag. 21 rechtsboven: cabaretier Els Austmann, rechtsonder: Mola Sylla uit Senegal.

De forumdiscussie onder leiding van televisiejournalist Paul Witteman is voor velen het hoogtepunt van de dag

Staatssecretaris Jacob Kohnstamm van Binnenlandse Zaken (ook lid van het Humanistisch Verbond) leidt de Bemoeial-prijs officieel in met een geanimeerd praatje. "Zelf ben ik er tot nu toe niet in geslaagd om mensen die lege pakjes sigaretten op de grond gooien, aan te spreken", zegt hij, "terwijl ik eigenlijk denk: 'Zeg er iets van! Tolerantie is niet hetzelfde als het missen van je voortanden!"

Prijs op lafheid

De forumdiscussie onder leiding van televisiejournalist Paul Witteman is voor velen het hoogtepunt van de dag. Het komt immers maar zelden voor dat je met spijt constateert dat er een programma-onderdeel voorbij is. "Hoe tolerant is de politiek?", vraagt Witteman aan Karin Adelmund, Tweede Kamerlid voor de PvdA. Zij maakt in haar antwoord veel werk van een verschil tussen tolerantie en loyaliteit. "Politici zijn vaak loyaal aan de standpunten die hun fractie publiekelijk naar voren brengt. Ik vind deze loyaliteitssoep een prijs op lafheid. Ik hoop dat ook in de politiek de tolerantie het wint van loyaliteit, want tolerantie vraagt om het openlijk bespreken van verschillen."

Heleen Van der Velden, rector van een grote scholengemeenschap, vindt niet dat jongeren steeds minder tolerant worden. Bij háár op school zijn de jongeren hoffelijk. Haar geheim: "Zelf het goede voorbeeld geven. Dat heeft meer zin dan een lesje normen en waarden in de tweede klas."

Ook kinderrechter Anita Leeser-Gassan vindt het wel meevallen met die intolerantie van de jongeren, zelfs al ziet zij vooral 'de mislukkingen'. "Ik zie kinderen die geen grenzen hebben gekregen. Het lijkt misschien tolerant om je zoon zo laat te laten thuiskomen als hem belieft, maar eigenlijk is het verwaarlozing." Ze vindt het moeilijk dat ze vaak niet kan overbrengen hoe zwáár ze mensen straft. "Pas veroordeelde ik iemand tot zes jaar en TBS. Toch hoorde ik mensen achter me in de bus over deze zaak klagen dat er in Nederland geen recht meer wordt gesproken."

Hjalmar van Marle van het Pieter Baan Centrum heeft ervaring met ter beschikking van de staat gestelde delinquenten. "Mensen met TBS vinden gewoonlijk dat de samenleving hen erg intolerant behandelt", weet hij. "Ik vraag hen wel eens: 'Wat wil je nu dat de samenleving doet als jij een vrouw verkracht?' De meeste delinquenten keuren hun misdaad zelf ook af, maar vinden dat allerlei factoren in hun omgeving hen tot hun daad hebben gebracht. Zolang TBS'ers hun motieven zelf nog redelijk vinden, is er geen land met hen te bezeilen."

Witteman vraagt psychiater Nelleke Nicolai of ze tolerantie op kan brengen voor de daders van seksueel geweld. "Tolereren is hard werken", verzucht ze. En dan: "Ik kan daders tolereren als ze me het gevoel geven dat ze snappen wat ze hebben gedaan. Dat ontbreekt helaas vaak." Witteman breekt een lans voor de daders, die misschien zelf slachtoffer zijn van hun eigen achtergrond. "Niet iedereen is slachtoffer!", piept Nicolai verontwaardigd. "We hebben het wèl over volwassenen die bij hun volle bewustzijn grenzen overschrijden!"

Bejaardenverzorger Joke van der Veen vertelt dat bejaarden van haar moeten tolereren dat zij hen uitkleedt en wast, en dat zij op haar beurt opmerkingen over haar lichaam moet tolereren waar ze niet op zit te wachten. Toch heeft ze vooral te doen met 'haar' bejaarden. "Ze voelen zich in de steek gelaten. Jongeren dwingen hen constant om zich bij hen aan te passen. De mensen die nu oud zijn, verwachten op zondagmorgen hun kinderen op bezoek. En dat gebeurt dus niet." Moeten bejaardenverzorgers die kinderen wijzen op hun plicht hun ouders te bezoeken?, vraagt Witteman. "Nee, want dan zeggen de kinderen: 'Bemoei je met je eigen zaken'", reageert Van der Veen.

"U bent zeker een expliciet humanist?", vraagt Witteman aan Harry Kunneman van de Universiteit voor Humanistiek. "Nee, ik ben juist een impliciet humanist", reageert de hoogleraar. De zaal grinnikt, en enigszins schaapachtig geeft Kunneman toe dat het een 'wat verwarrende discussie' is. "Ik vind als impliciet humanist dat je in je daden moet laten zien wat je overtuiging is, en niet in boekjes en pamfletten." Hij wijst naar de poster over de tolerantieprijs achter zich. "Zo'n prijs is voor mij een goed voorbeeld van impliciet humanisme. Je profileert je door de activiteit waarmee je naar buiten treedt, en ergens onderaan staat in kleine lettertjes nog dat het een initiatief van het Humanistisch Verbond is."

Harry Kunneman: je moet in daden laten zien wat je overtuiging is, en niet in boekjes of pamfletten

Zeepkist

Bij de speakerscorner, één van de vier 'parallelsessies' die nu van start gaan, is het vol en benauwd. Het is de bedoeling dat een reeks van sprekers in vier minuten hun hart luchten over wat zij absoluut níet kunnen tolereren. Sommigen weten hun publiek te boeien. Anderen vergeten dat je, staande op een zeepkist, niet van een blaadje moet lezen. Het 'inspringtheater' is daarmee vergeleken een levendigere bedoening. Als twee spelers met veel bombarie een zwarte speler lastig vallen, zitten de aanwezigen op het puntje van hun stoel. Het is de bedoeling dat de kijkers 'inspringen' zodra het hen te bar wordt. Door hun actie verandert het spel van de acteurs ook. Sommige interventies van het publiek doen de herrieschoppers afdruipen, maar in één geval is het resultaat een bloedbad. "Je kwam te dicht bij me, ik kon geen kant meer op, en toen stak ik", verklaart de acteur.

In de pauze vraag ik een humanistisch raadsvrouw waarom ze vandaag hier is. "Het Humanistisch Verbond is mijn werkgever, en ik vind dat ik op zo'n jubileum hoor te komen", zegt ze. "Dat is trouwens geen straf. Vaak zijn de bijeenkomsten van het HV nogal zwaar, maar het programma van vandaag is heel feestelijk. En straks tijdens het buffet heb ik weer de kans om bij te praten met andere humanisten."

Voordat het zover is, treedt cabaretière Els Austmann op en spreekt minister Margreet de Boer de zaal toe. Niet alle aanwezigen zijn gecharmeerd van haar toespraak. "Veel over haar visie op milieubeleid, en weinig over het Verbond", is een veelgehoorde mening. "Ze doet me denken aan die jongen die een negen kreeg voor zijn opstel over een papegaai", vertrouwt een Limburgse humanist me toe. "De volgende keer moest hij een opstel schrijven over zijn tante. Zijn eerste zin was: 'Mijn tante heeft een papegaai', en de rest laat zich raden."

Foto linksboven: Gerard Telkamp (voorzitter afdeling Leiden) van Rina Spigt (HOS) een cadeau uitgereikt. Linksonder: Willem de Ridder vertelt. Foto rechts: weerzien in Zwolle. Rechtsonder: feestend de nacht in.

Jan Glastra van Loon, oud-voorzitter van het Humanistisch Verbond en lid van de Eerste Kamer, opent het avondprogramma. "De angst is dat tolerantie ontaardt in onverschilligheid", zegt hij. "Naar mijn mening is die angst onterecht. Tolerantie is een actieve houding. Onverschillige mensen vinden juist dat niets er echt toe doet." Glastra van Loon denkt dat onverschilligheid te maken heeft met de 'veralledaagsing' van het leven. "Ik merk dat aan mezelf. Toen ik nog studeerde, moest ik 's morgens mijn bed uit om de potkachel aan te steken en dat was niet leuk. Maar ik heb nog nooit een feestje rond de thermostaat gevierd. De zorg voor het eigen bestaan is op een laag pitje komen te staan, en van de weeromstuit de zorg voor anderen ook."

De overige programma-onderdelen van de avond zijn luchtiger. Tijdens de prijsuitreiking geven representanten van verschillende groeperingen binnen het HV een mysterieus cadeau aan elkaar door, dat een ingelijste poster blijkt te zijn van de tekening die Sylvia Weve maakte voor het omslag van de Humanist. De parallelsessies leiden weer tot een soort stoelendans: in één zaal bekijken bezoekers films van de Humanistische Omroep Stichting, in een andere zaal kluistert verteller Willem de Ridder bezoekers aan hun stoel met een verhaal over Jan die een groep duivels te slim af is, en in een derde ruimte bezetten enthousiaste leden een open podium. De grote zaal is inmiddels veranderd in een dansvloer. Jonge en ook veel oudere leden gaan daar swingend op de tonen van De Ongelooflijke Grote Klapband de nacht in. ■

FOTO'S: SAKE ELZINGA/HOLLANDSE HOOGTE

Smoke: menslievende film over alledaagse werkelijkheid

De lezers van de Volkskrant kozen 'Smoke' als de beste film van 1995. 'Hij had nog uren mogen duren', schreef één lezer. 'Smoke' is dan ook een bijzondere film over mensen die het leven aanvaarden zoals het komt - niet passief, maar zoals ze het er een beetje van kunnen maken. Casper Vogel ging voor de Humanist kijken naar dit mozaïek van stukjes leven.

DOOR CASPER VOGEL

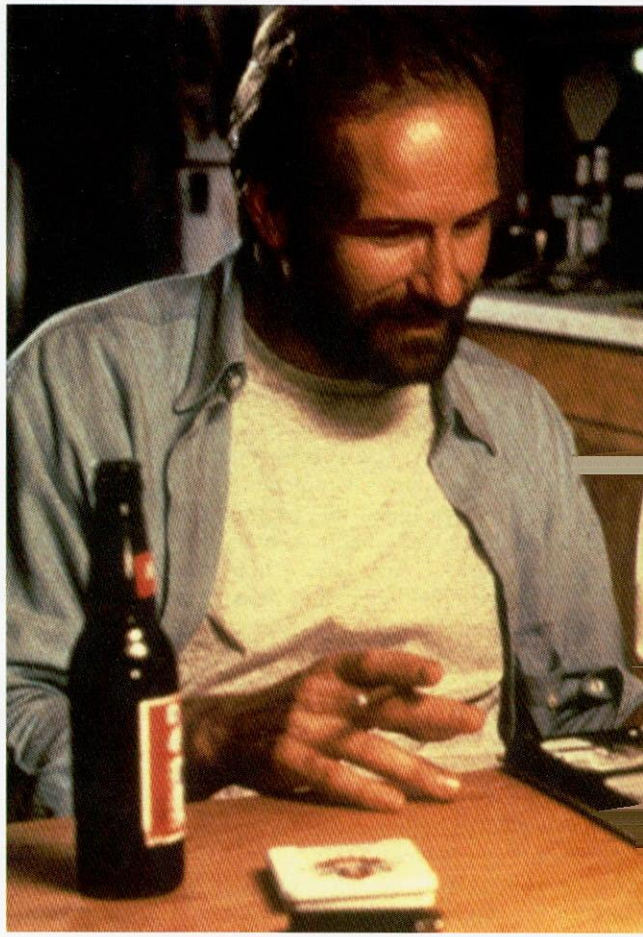

Het leven smaakt als een goede sigaar

Je loopt door de Schaghelstraat naar de Botermarkt om daar een Turks kaasbroodje te kopen. Als je door de Grote Houtstraat was gegaan, was je even blijven hangen bij de uitverkoop van Perry Sport, omdat je een nieuw trainingspak kunt gebruiken. Maar dan waren de kaasbrooodjes misschien op geweest.
Ook goed dat je niet de Frankestraat nam, want 's avonds lees je in de krant dat daar op precies die tijd iemand is neergestoken die zijn geld niet wou afgeven. Je denkt misschien, dat had ik wel gedaan, maar dan had je óók geen kaasbroodje gehad en was behoorlijk aangeslagen naar kantoor teruggegaan, of meteen naar de politie. Je weet het niet.

In de film Smoke weet je het wel. Omdat de schrijver Paul Benjamin op het juiste moment twee doosjes Schimmelpenninck-sprietjes haalt bij de sigarenwinkel op de hoek wordt zijn leven gered door een jongen die hem net op tijd met een snoekduik voor een aanstormende vrachtwagen omkegelt.
Het is ook precies de goeie sigarenwinkel, met snoep en tijdschriften en de juiste mensen, die er een beetje blijven hangen, goed voor een aardig verhaal. Weet je wat sigarenrook weegt? Sigarenrook? Ja. Dat danken we aan Sir Walter Raleight. Die woog een sigaar, daarna de as en de peuk die overbleef en trok dat van elkaar af. Maar deze zin wordt twintig keer zo snel gelezen als het verhaal wordt verteld en dat tempo is de perfecte menselijke maat, van die heren, op dat uur, daar op die hoek in Brooklyn.

Smoke is een meesterlijk geproportioneerde film. Het as-verhaal blijkt een metafoor voor het filmverhaal zelf, die de toevallige koppeling van drie centrale personages verheft tot noodzaak voor een karakterstudie van gewone, beperkte mensen die in de situatie waarin ze gerold zijn en verder rollend, hun leven in evenwicht krijgen, alle ellende die hen op het dak valt ten spijt. In de stukjes levensverhaal die we mee-

Paul (William Hurt, links) bladert door het fotoboek van Auggie (Harvey Keitel, rechts).

maken en voor de rest vermoeden, zitten zowel in elkaar grijpende momenten, parallelle lijnen als tegengestelde ladingen. Mensen die elkaar verliezen, verlaten en vinden in een schijnbaar achteloze mozaïek van stukjes leven van hooguit telkens een paar minuten. Het geheim van de film is, vermoed ik, het geheim van mensen die het leven aanvaarden zoals het komt, niet passief, maar zoals ze het er een beetje van kunnen maken. De naturel-levenswijsheid één-hoog, de naar uitlaatgassen en straatvuil stinkende versie van Voltaire's devies: 'Il faut cultiver son jardin'.

Is het de moeite waard om je leven te laten redden als het je eigenlijk niet zo-

helpen? Zou je iemand wat langer in huis nemen als dat eigenlijk niet zo goed uitkomt, maar je voelt dat hij ermee uit een moeras wordt gehaald? Laat je je in elkaar slaan door onderwereld-tuig om, op jouw beurt, zíjn leven te redden?
Bij de bijbelse meerkeuzetoets ethiek zouden we het wel weten, maar de zinderende beelden van een snoeihete dag in New York maakt de werkelijkheid allemaal iets minder vetvrij.
Ver van zulke parmantig geformuleerde vragen, doen ze - min of meer tot onze verrassing - precies wat wij in onze bioscoopfauteuil veruit de beste oplossing vinden. Het mooie is, ze hebben er niet voor gestudeerd, ze worstelden

Door het rookgordijn van de dagelijkse realiteit heen, zien we in Smoke een balans groeien tussen mensen die de tijd nemen voor elkaar

veel te bieden heeft? Moet je een jongen achterna zitten die een pornoblaadje uit je winkel steelt?
Zou je je ex-vrouw helpen, als je eigenlijk met haar te doen hebt, maar weet dat ze je weer belazert? Geef je, van straat opgeraapt gestolen geld terug, als je er iemand mee uit de puree kunt

niet met dilemma's, het zat in ze, het ging vanzelf. Het leven had ze met vallen en opstaan al geleerd wat je wel en niet doet.

Wordt dit niet allemaal iets té mooi? Misschien, maar Smoke is dan ook eigenlijk een kerstverhaal voor alle jaargetijden. Wie de mensheid even niet ziet zitten, kope snel een kaartje. Voor f 13,50 is het anderhalf uur vrede op aarde en in onze harten. Is dit weer zo'n lullige opmerking die zonodig geplaatst moet worden door iemand die vindt dat zonder een scheutje cynisme ontroering gauw te wee smaakt?
Nee, nee. Smoke is een juweel, fonkelend in veel facetten. Een fantastisch gemaakte film bovendien. Licht, geluid, regie, camera, montage; je ruíkt de straat, je bènt in de winkel, niet in het minst ook door het acteren van Harvey Keitel (als sigarenboer Auggie) en William Hurt (Paul Benjamin). En het mooie is dat het verhaal zichzelf relativeert als het eindigt met een onvervalste smartlap. André Hazes en Hennie Huisman verbleken bij het keelbrokgehalte van Auggie Wren's Christmas Story aan het eind, waar Auggie op ons onvoorwaardelijke begrip kan rekenen als hij van een oude blinde neger-oma een fotocamera jat. Kunnen we zoiets ooit billijken? Smoke bewijst: het hangt er maar van af!
Die camera kennen we dan al. Auggie heeft er meer dan 4000 keer het kruispunt voor zijn winkel mee vastgelegd, elke morgen, zelfde plaats, zelfde tijd. Maar: andere mensen, ander verkeer, ander licht, andere sfeer. Geen foto is hetzelfde. Ook één foto is niet dezelfde voor verschillende mensen. Auggie zag iets anders dan Paul Benjamin die, bladerend door de albums, er opeens zijn verongelukte, zwangere vrouw ziet voorbijlopen.
De objectieve werkelijkheid van foto's, wat Auggie zijn 'levens-project' noemt, legt het af tegen de werkelijkheid van gewone mensen. Een werkelijkheid die is wat het toeval en wijzelf er van dag tot dag van maken.
Door het rookgordijn van de dagelijkse maatschappelijke realiteit heen, zien we in Smoke een balans groeien tussen mensen uit het lood, die naar elkaar luisteren. Het opvallendst, en daardoor misschien wel onwerkelijkst, is de tijd die ze nemen voor elkaar. Gemankeerde en geschonden levens op het eerste gezicht. Benijdenswaardige medemenselijkheid bij nadere kennismaking. De werkelijkheid is wat mensen ervan maken, maar ook hoe je daarnaar kijkt.

Wat heb ik als niet-roker een hekel aan die laffe, lauwe reklameslogan van de tabaksfabrikanten: "Samen komen we er wel uit!" Zo kennen we er nog een: "Het leven is een pijp kaneel, elk zuigt eraan en krijgt zijn deel".
Maar je ziet het gebeuren. Op de hoek daar, in Brooklyn, komen ze er samen wel uit. Al gaat het dan in rook op, hun leven smaakt als een goeie sigaar. ■

De cultus van sn

Nergens heeft de auto zo volledig bezit genomen van de ruimte als in Nederland. Zelfs in rustige streken is het geluid van auto's nooit ver weg. Vrijwel iedereen is ervan overtuigd dat het ongebreidelde automobilisme een scala van problemen met zich meebrengt. Maar alle inspanningen om het autogebruik terug te dringen ten spijt, tekent zich nog geen trendbreuk af. De automobiliteit zou wel eens minder beïnvloedbaar kunnen zijn dan overheid, vakbeweging en milieubeweging denken. Hoe erg is de autocultuur eigenlijk? En waarom heeft snelheid in onze tijd eigenlijk zo'n magisch aura? In dit tweede deel over de auto (het eerste deel stond in het februarinummer) een pleidooi voor traagheid, rust en gemeenschapsbesef.

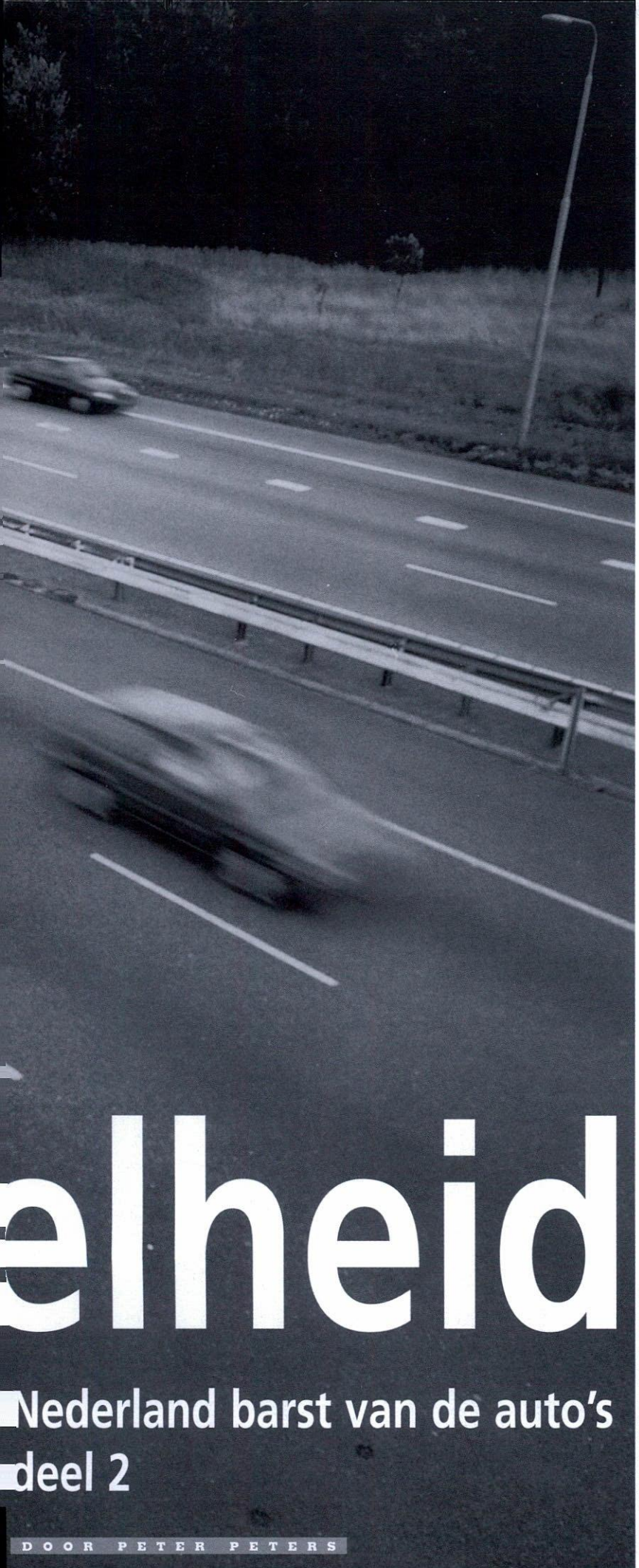

elheid

Nederland barst van de auto's deel 2

DOOR PETER PETERS

FOTO: MARK KOHN/HOLLANDSE HOOGTE

Om de centrale plaats van de auto in de westerse cultuur te begrijpen is enig historisch perspectief onontbeerlijk. Door de uitvinding en massaproduktie van vervoermiddelen als de trein, de fiets, de auto en het vliegtuig is het reizen in de afgelopen honderd jaar voortdurend van karakter veranderd. Snellere vervoermiddelen veranderden de waarneming van ruimte en tijd. Immers hoe sneller de beweging door de ruimte, des te groter is de afstand die een reiziger in een gegeven tijdsbestand kan overbruggen. Wie in de jaren twintig van Nederland naar Amerika wilde reizen, rekende op een verblijf van dagen, soms weken op een pakketboot. Die tijdsduur beïnvloedde het besef van de fysieke afstand tussen Amerika en Nederland; New York lag niet naast de deur. Tegenwoordig is het mogelijk binnen twee of drie dagen naar elke willekeurige plaats in de wereld te vliegen. Transatlantische reizigers zijn gewend geraakt aan het wonderlijke verschijnsel van de dubbele dag. Achter hen gloeit nog het licht van het voorbije etmaal, voor zich zien ze al het verschijnsel van de morgenschemering. De landing betekent niet alleen het bereiken van een fysieke bestemming, maar ook het hervinden van een vaste tijd.
Voor de eerste fietsers leidde een in onze ogen kleine versnelling al tot een andere waarneming van de wereld. De fiets ging vier keer sneller dan een rustig wandeltempo en dokters waarschuwden dan ook tegen een 'fietsgezicht' als de fietser tegen de wind in reed. Meer nog dan de fiets heeft de auto het besef van afstand en snelheid beïnvloed. De komst van de auto maakte een verbetering van het wegennet noodzakelijk en betere wegen trokken op hun beurt meer auto's aan.

Landkaarten

Van een trage, vaak lang durende beweging over land of op zee tussen twee onderscheiden geografische punten, kreeg de reis in de twintigste eeuw het karakter van een kortstondige deelname aan de bewegingen in een vervoersnetwerk. De weg maakte zich los uit de fysieke geografie waarin ze eeuwenlang verankerd had gelegen. Tot het begin van deze eeuw toonde een landkaart vooral wat mensen niet wisten over een gebied: mysterieuze steden en verzonnen rivieren en bergruggen. Door de auto veranderde landkaarten in wegenkaarten, een middel om plaatsen te passeren; we kijken erop om te zien wat we kunnen vermijden, niet wat er valt te ontdekken. De natuurlijke kenmerken van het land liggen voorgoed verscholen onder wegen en plaatsnamen.
Met het krimpen van de geografische

ruimte veranderde ook de sociale ruimte. Michael L. Berger heeft in zijn studie naar de invloed van de auto op het plattelandsleven in de Verenigde Staten aan het begin van onze eeuw laten zien hoe lokale gemeenschappen plaats maakten voor vrijere samenwerkingsverbanden. Voor de landelijke bevolking betekende het einde van haar ruimtelijke isolement ook het einde van veel vertrouwde waarden en sociale instituties. De auto beïnvloedde niet alleen de waarneming van de geografische en sociale ruimte, ook de tijdsbeleving evolueerde. In de negentiende eeuw benadrukten spreekwoorden als 'Haast u langzaam' en 'Rustig aan, dan breekt het lijntje niet' het belang van traagheid. Ze kwamen voort uit het streven de maatschappelijke complexiteit te beperken. Veel doen in weinig tijd vergrootte immers de kans dat de wereld onbeheersbaar werd.

De twintigste eeuw geeft in toenemende mate een 'verdichting' van tijd te zien. Tijd werd een economische factor van betekenis, het eerste in de Verenigde Staten waar Henry Ford door de toepassing van de lopende band meer auto's kon produceren in minder tijd, en wat later ook in Europa. In de moderne samenleving is het nauwkeurig op elkaar afstemmen van gebeurtenissen, of het nu om een vergadering gaat of de levering van goederen, van groot belang. De tijd voegt zich niet langer naar de metafoor van de rechte lijn waartegen een ordelijke sequentie van gebeurtenissen geprojecteerd kan worden, maar doet zich eerder voor als een 'wolk' van vrijwel simultane voorvallen.

Door de auto veranderden landkaarten in wegenkaarten. We kijken erop om te zien wat we kunnen vermijden, niet wat er valt te ontdekken.

Aan het eind van de twintigste eeuw zien we een merkwaardige paradox. Met het toenemen van de mogelijkheden om tijd te besparen neemt de hoeveelheid tijd die mensen voor hun gevoel ter beschikking hebben af, ondanks het feit dat we omringd zijn door apparaten die ons in staat stellen tijd te besparen. Tijd is tegenwoordig een schaars goed. Het erg druk hebben wijst op een hoge status. Een vacuüm in de tijd, een periode waarin 'niets' gebeurt, wordt gezien als bedreigend. Elk moment dient een vooraf geplande bestemming te hebben.

Naast andere tijdspaarmachines als de wasmachine, de magnetron, de telefoon en de fax wordt de auto door velen gezien als een middel bij uitstek om het tijdsverloop te beheersen.
Het massale autogebruik is tegelijk oorzaak en uitvloeisel van de enorme maatschappelijke versnelling in de afgelopen anderhalve eeuw. Nog in de eerste helft van de negentiende eeuw bestonden overal barrières die het personenverkeer en handelsverkeer vertraagden, zoals tollen, dammen en sluizen. De historicus Auke van der Woud beschrijft in 'Het lege land' over de ruimtelijke orde in Nederland tussen 1798 en 1848 dat omstreeks 1800 een reis van Meppel naar de Duitse grens bij Nieuweschans negen uur duurde. Dat wil zeggen 's zomers, wanneer men na Assen in noordoostelijke richting door de venen naar Winschoten kon oversteken. In de natte getijden waren de venen echter ondoordringbaar. Het alternatief was de modderige weg van Meppel naar Groningen naar Nieuweschans, een omweg van vijftien uur.

Sneller bereikbaar

De aanleg van de spoorwegen vormde de eerste fase in het proces van maatschappelijke versnelling, dat overigens pas na 1860 goed op gang kwam. Ontoegankelijke delen van het land werden sneller bereikbaar en kwamen

Scholieren op weg naar huis

daardoor dichter bij het centrum te liggen. Van der Woud typeert de doorbraak van de spoorwegen niet zozeer als een revolutie, maar als een versnelling. 'De beleving van de tijd werd heftig aangetast, wellicht veranderd, door de intrede van sneller vervoer op grote schaal. Sneller verkeer geeft een grotere omloopsnelheid van goederen en ideeën, wat in beide gevallen leidt tot een hogere produktie. In deze opwaartse spiraal is de tijd een steeds belangrijker grootheid, die ter wille van een betere exploitatie steeds nauwkeuriger bepaald en liefst meervoudig besteed moet worden.'

Je kunt zeggen dat de cirkelgang die Van der Woud beschrijft - sneller vervoer maakt een hogere omloopsnelheid van produkten mogelijk, die vraagt om een hogere produktie, die op haar beurt weer een snellere aan- en afvoer van goederen vereist - tot op de dag van vandaag het economisch systeem beheerst. Snelheid brengt verre afzetgebieden dichterbij, maakt het mogelijk meer te produceren in minder tijd en vergroot het aanbod - in die zin hangt de economische versnelling van de afgelopen anderhalve eeuw nauw samen met de sterke stijging van de materiële welvaart in het Westen. Produkten worden steeds sneller gemaakt, verkocht en weer afgedankt. Van het verpakkingsmateriaal bij McDonald's, uitvinder van het snelle eten, is uitgerekend dat het een gemiddelde functionele levensduur heeft van minder dan een minuut.

FOTO: MARCUS PETERS/HOLLANDSE HOOGTE

Ruimtegebruik van de auto

Snelheid ligt diep verankerd in de westerse cultuur. Het is omgeven met een magisch aura van mannelijkheid en beheersing.

Magisch aura

Niet alleen als een economische factor van betekenis maar ook als waarde ligt de snelheid diep verankerd in de westerse cultuur. Snelheid is omgeven met een magisch aura van mannelijkheid en beheersing. Iemand die toegeeft nooit harder te rijden dan honderd, kan in het café rekenen op meewarige blikken. De snelle kant-en-klaar-maaltijd voegt zich beter in het moderne levensritme dan een pan erwtensoep die uren heeft staan pruttelen. Een goede manager is een snelle beslisser, wat inhoudt dat hij of zij in korte tijd veel besluiten kan nemen. Personal computers tellen niet mee als ze geen kloksnelheid van 33 mHz hebben. Vliegtuigen, de ultieme snelheidsmachines, zijn al decennia de symbolen van het moderne leven. Ondernemingen kiezen logo's die vaart en daadkracht uitstralen. Op traagheid rust een taboe.

De voortgaande maatschappelijke en economische versnelling in combinatie met een proces van globalisering is slechts mogelijk door de beschikbaarheid van goedkope fossiele energiebronnen als olie, kolen en aardgas. Ondanks het besef dat de olievoorraden in de volgende eeuw langzaam uitgeput zullen raken, blijft de prijs van fossiele energie laag en neemt het verbruik in de geïndustrialiseerde en industrialiserende landen nog elk jaar toe. Zolang die prijs laag blijft, zullen versnelling en ruimtelijke expansie hand in hand blijven gaan, niet alleen op mondiaal niveau, maar ook als in een klein land als Nederland.

Miljarden guldens

Snelheid vraagt forse investeringen. In de bouw van de infrastructuur die nodig is voor snellere vervoermiddelen als de TGV of het 'oplossen' van knelpunten voor het autoverkeer worden in Europa miljarden guldens geïnvesteerd. De EG publiceerde in 1992 het rapport Trans-European Networks, waarin wordt voorgesteld tot het jaar 2002 twaalfduizend kilometer nieuwe wegen aan te leggen, een toename van bijna vijftig procent ten opzichte van het Europese wegennet in 1990. De motivering van deze investeringen is de tijdwinst die ze zouden opleveren, en tijd is immers geld.

Uit een klassiek geworden berekening van de filosoof Ivan Illich blijkt echter dat het verband tussen snelheid en tijdwinst aanzienlijk gecompliceerder is dan vooral ook door automobilisten vaak wordt aangenomen. Illich rekende in de jaren zeventig uit dat de gemiddelde Amerikaanse man meer dan zestienhonderd uur per jaar besteedt aan zijn auto. Hij zit erin als het ding

rijdt en stilstaat. Hij verdient geld om zijn auto en de benzine, de verzekeringen en de bekeuringen te betalen. Als we deze tijd meerekenen, daalt de gemiddelde afstand die een auto per uur aflegt dramatisch. Uit de berekening van Illich ontstond de notie van 'sociale snelheid', de gemiddelde snelheid van een voertuig waarbij een aantal verborgen factoren als luchtverontreiniging, verpleegkosten van verkeersslachtoffers en wegenaanleg meegerekend worden. Een auto blijkt in deze berekening langzamer te gaan dan de fiets, die uitkomt op een sociale snelheid van veertien kilometer per uur.

Veel meer ruimte

Een vergelijkbaar betoog valt te voeren over het ruimtebeslag van snelheid. Snelwegen nemen veel meer ruimte in dan B-wegen waarop een auto niet harder kan rijden dan zestig kilometer per uur. Hoe sneller een auto rijdt, des te meer ruimte verbruikt het voertuig, wat iedereen intuïtief aanvoelt die weleens een weg heeft overgestoken waarover een auto snel komt aanrijden. Een auto die zestig kilometer per uur rijdt, gebruikt 13 keer zoveel ruimte als een voetganger.

In een auto eigent het individu zich openbare ruimte toe, en zijn snelle verplaatsing gaat volgens Illich altijd ten koste van anderen: "*Beyond a critical speed, no one can save time without forcing another to loose it. The man who claims a seat in a faster vehicle insists that this time is worth more than that of a passenger of a slower one.*"

Met het toenemen van de mogelijkheden om tijd te besparen, neemt de hoeveelheid tijd die mensen voor hun gevoel ter beschikking hebben, af

Nergens treedt het tweeslachtige karakter van snelheid duidelijker aan het licht dan in het verkeer: autorijden impliceert tegelijk vrijheid en onderdrukking. Populairder uitgedrukt zou je kunnen zeggen dat auto's vooral leuk zijn voor wie erin rijdt.

Het verkeer kent uitgesproken machtsverhoudingen, waarin snelheid bepalend is voor de uitoefening van macht. De verdeling van macht loopt in grote lijnen parallel aan meer algemene maatschappelijke verhoudingen. In het autoverkeer zijn mannen tussen de 25 en 60 jaar oververtegenwoordigd. Ouderen en kinderen zijn om uiteenlopende redenen vaak aangewezen op andere vervoermiddelen. Vrouwen rijden minder auto dan mannen, maar lopen hun achterstand in.

Meestal voorrang

Snelle verkeersdeelnemers worden nog altijd - bewust of onbewust - bevoordeeld door de overheid. Door het opheffen van een kruising en de aanleg van een fietsbrug realiseert de automobilist weliswaar minuten tijdwinst, maar een moeder die haar kinderen op de fiets naar school brengt, moet voortaan over die brug heen, waardoor ze langer onderweg is. Ondanks allerlei verbeteringen in de afgelopen jaren heeft de 'snelle doorstroming' van het autoverkeer meestal voorrang boven fietsers en voetgangers. Vooral in de stad ontstaan door de soms grote snelheidsverschillen tussen auto's, fietsers en voetgangers vaak onoverzichtelijke situaties, waarin de langzame verkeersdeelnemers gedwongen worden hun reactiesnelheid aan te passen aan de snelheid van de auto's, op straffe van een ernstig ongeluk.

Overigens is ook het botte beslag op de openbare ruimte door stilstaande auto's op te vatten als een vorm van machtsuitoefening. Waar auto's staan kunnen kinderen niet langer spelen.

Iemand die in een auto stapt, gaat een schijnwereld binnen waarin het zijn zintuigen onmogelijk wordt gemaakt de blinde agressie van zijn verplaatsing waar te nemen. Het is in het belang van zowel de automobilist als de autofabrikant de actieve beleving van de snelheid en dus van het gevaar en de on-

Wachten in de file

overzichtelijkheid te minimaliseren. Vandaar de nadruk op research voor veiligheid ín de auto (van gordels via stalen kooiconstructies naar dubbele airbags): de automobilist moet weten dat hij ondanks de geweldige krachten die hij heeft ontketend onkwetsbaar is. De licht achteroverhellende zithouding van de automobilist drukt een passieve beheersing uit. De snelheid en massa van zijn auto maken hem tot een bedreiging voor alles wat op zijn weg komt, en die zekerheid is ingebakken in zijn bewustzijn. Een automobilist *die* stopt voor een zebrapad waar voetgangers oversteken, verleent een gunst. Automobilist en voetganger weten dat als het erop aankomt de auto altijd voorrang heeft. Hoewel automobilisten in Nederland verplicht zijn voetgangers op een zebra voor te laten gaan, blijft het sociale spel van macht en onmacht bestaan. De automobilist maakt een gul handgebaar dat de voetganger met een dankbaar wenkje in ontvangst neemt om vervolgens gehaast naar de overkant te lopen, bang om de automobilist langer op te houden dan nodig is.

Weigering

Uit het onderzoek van Gerard Tertoolen bleek dat automobilisten verschillende - al dan niet onbewuste - strategieën hanteren om de realiteit van het sociale dilemma niet onder ogen te hoeven zien: het relativeren van de ernst van de problemen, het trachten de door de overheid beknotte vrijheden te heroveren en de gedachte dat het betalen van belasting het recht geeft te vervuilen.

Deze weigering van de automobilist zijn individuele belang op één lijn te brengen met het collectieve belang door minder auto te rijden, moet gezien worden tegen de achtergrond van de beschreven ontwikkelingen in de loop van de twintigste eeuw: van het gefragmenteerde tijdsbesef, de cultus rond snelheid en de voortschrijdende individualisering. Zowel de instrumenten die de overheid inzet om het evenwicht tussen individuele en gemeenschappelijke belangen te herstellen, als de handelingsalternatieven die de milieubeweging aandraagt, missen de draagwijdte die nodig lijkt om de zo krachtige autocultuur te veranderen.

Schuldgevoel

Lang heeft de milieubeweging, met in haar kielzog de overheid, mensen geconfronteerd met een vracht aan somber makende informatie over de toestand van het milieu, hopend dat ze vanuit het aldus opgewekte latente schuldgevoel tot een ander handelingspatroon zouden komen. Beter is het om uitgaande van de ontmaskering van de auto als cultureel artefact op de manier zoals hierboven is aangegeven, te trachten mensen te winnen voor een andere cultuur waarin 'tegenwaarden' als traagheid, rust en gemeenschapsbesef de plaats innemen van snelheid, haast en individualiteit.

Aangrijpingspunten daarvoor zijn er meer dan weleens wordt aangenomen. Bij de voortdurende jacht naar tijd en geld - door sommigen gekarakteriseerd als 'stressmaatschappij' - zetten steeds meer mensen vraagtekens.

Er is nu eenmaal een einde aan het aantal handelingen dat iemand in een bepaalde periode kan verrichten. Veel tegelijk doen is alleen mogelijk door jezelf uit te putten of door je minder te concentreren. Het gevolg is een knagend besef van onvolledigheid, het besef voortdurend de essentie te missen. Dat is kenmerkend voor de laatste decennia van de twintigste eeuw. Gedwongen traagheid leidt in de regel tot ergernis, maar in een door de klok gedicteerde samenleving waarin het levenstempo gestaag toeneemt en tijdgebrek chronisch dreigt te worden, kan zelfverkozen traagheid een luxe zijn.

Als je uitgaat van 'sociale snelheid' waarbij een aantal verborgen factoren worden meegerekend, gaat een auto langzamer dan een fiets

Ook de aanpak van het sociale dilemma in het autoverkeer zou aan kracht kunnen winnen door de ontmaskering van de autocultuur als een negatief aspect van de overigens positieve individualisering. Traditioneel proberen overheid en milieubeweging het sociale dilemma op te lossen door automobilisten aan te sporen af te zien van individuele voordelen op korte termijn ten gunste van vage collectieve baten op langere termijn. Bijna altijd geeft dit mensen het gevoel dat ze iets moeten opgeven waarvoor ze nu juist bereid waren veel geld te betalen: de vrijheid om zich op elk gewenst moment naar elke gewenste plaats te begeven.

In plaats daarvan zou men een cultuur kunnen bepleiten waarin het niet als een opoffering wordt ervaren om collectieve doelen na te streven, maar als een uitdaging. In de huidige manier van denken gaapt een kloof tussen het niveau van de problematiek (van mondiale klimaatverandering tot lokale geluidshinder) en het niveau van het individuele handelen. Juist deze kloof geeft volgens sociaal-psycholoog Gerard Tertoolen ruimte voor het doemdenken en de 'aangeleerde hulpeloosheid'- 'Wat kan ik er in mijn eentje aan doen?'- die ten grondslag liggen aan het afwentelingsmechanisme.

Andere verhoudingen

Door niet zozeer individuen aan te spreken, zoals nu gebeurt ('Een beter milieu begint bij jezelf'), maar de vorming van kleine, lokale gemeenschappen met een gemeenschappelijk doel te stimuleren, lost het sociale dilemma zich als vanzelf op. Van mensen wordt niet zozeer gevraagd af te zien van individuele voordelen ten gunste van een onzichtbaar, onpersoonlijk en toekomstig collectief belang, maar ten gunste van de kleine gemeenschap waarvan ze op dat moment deel uitmaken. In het bedrijfsleven is deze aanpak in kleine groepen overigens al enige tijd bekend. Een goed voorbeeld is het automatiseringsbedrijf BSO/Origin, dat is opgebouwd uit cellen van maximaal vijftig werknemers die zelfstandig opereren.

Andere verhoudingen tussen individuele en collectieve belangen zijn te vinden in niet-westerse culturen. Gerry Asselman van Milieudefensie werkte jarenlang als sociaal-geograaf in Botswana en stelde vast dat mensen daar sterker doordrongen zijn van het feit dat het voortbestaan van de gemeenschap in hun eigen persoonlijke belang is. "Daar heeft men de gemeenschap nodig om te kunnen overleven. Wij denken te veel dat we het alleen kunnen. In die zin is de auto een instrument dat ons vervreemdt van anderen. Ik vind het bijvoorbeeld egoïstisch om in je autootje vuil te spuiten en je niet af te vragen hoe het moet met het kind dat langs de snelweg moet wonen."

Een middenweg tussen collectief en individueel belang is het gedeelde autobezit, dat in Nederland snel aan populariteit wint. De organisatie Autodelen Nederland i.o. organiseerde in december 1994 een congres waarop onder meer een overzicht werd gegeven aan bestaande initiatieven. De grote betekenis van het gedeelde autobezit, maar ook bij vergelijkbare regelingen als 'Auto op afroep' van de ANWB, ligt in het feit dat de mythe van de auto als individueel bezit, als symbool van de persoonlijke vrijheid - zo sterk benadrukt

door de reclame - wordt afgebroken. Niet langer verschijnt de auto als een uitdrukking van persoonlijke status die meer dan 23 uur per etmaal ongebruikt langs de stoeprand staat, maar als een nuttig gebruiksvoorwerp dat in principe met anderen gedeeld kan worden.

Rustiger tempo

Om de ontwikkelingen te keren, springen twee benaderingen in het oog die in het huidige beleid te weinig aandacht krijgen. Wie de problemen veroorzaakt door de auto, nog eens op een rijtje zet - schadelijke emissies, ruimtebeslag, geluidshinder, energieverbruik, verkeersonveiligheid, grondstoffenverbruik en versnippering - moet wel tot de conclusie komen dat snelheidsbegrenzing een oplossing is, zij het gedeeltelijk, voor bijna alle problemen. Als daarbij de stelling geldig is dat autobezit de belangrijkste motor is achter de groei van het totaal aantal kilometers, dan heeft het krachtig ontmoedigen van autobezit een gunstige uitwerking op alle genoemde problemen.

Beide benaderingen zijn echter niet populair en spelen te weinig een rol in het debat. Toch valt in beide gevallen aannemelijk te maken dat ze de individuele keuzevrijheid niet wezenlijk aantasten, terwijl de collectieve baten aanzienlijk zijn. Zelfs bij de snelheidsbegrenzer wordt het handelingsrepertoire minder beperkt dan op het eerste gezicht lijkt.

Een snelheidslimiet van 90 kilometer per uur op autosnelwegen en van 30 binnen de bebouwde kom lijkt in de Nederlandse verhoudingen een draconische maatregel, maar in de Verenigde Staten, waar een limiet geldt van 55 mijl per uur op de meeste autosnelwegen, is het rustiger tempo inmiddels volkomen geaccepteerd. Lagere snelheden bevorderen een betere doorstroming. Doordat de onderlinge snelheidsverschillen kleiner zijn, ontstaan er minder files. Dat zou in gebieden met veel congestie per saldo zelfs kunnen leiden tot tijdwinst. Omdat de capaciteit van bestaande wegen beter wordt benut - snelheid en ruimtebeslag zijn immers aan elkaar gerelateerd - is de aanleg van nieuwe wegen een stuk minder urgent.

Belangrijk is dat de snelheidslimiet door alle weggebruikers in acht wordt genomen; niets werkt zo demotiverend als een buurman die zich niet aan de regels houdt. Daarom zou een ingebouwde snelheidsbegrenzer of strenge elektronische signalering (zoals nu al zeer succesvol wordt toegepast op de A2 tussen Amsterdam en Utrecht) de voorkeur verdienen boven handhaving door incidentele controles, zoals dat tegenwoordig gebruikelijk is.

Het beperken van de groei van het autopark is de enige manier om het toenemende beslag op de openbare ruimte terug te dringen. Een argument dat vaak wordt ingebracht tegen gedeeld autobezit, is het risico dat het voertuig niet beschikbaar zal zijn als het nodig is. Uit ervaringen van autodelers blijkt dit probleem nauwelijks een rol te spelen. De kleine extra drempel bevordert een meer bewuste afweging van de noodzaak de auto te gebruiken; in veel gevallen zal een autorit moeiteloos vervangen kunnen worden door alternatieven als fietsen, openbaar vervoer of zelfs lopen. Tenslotte, en dat is voor velen een niet onbelangrijk argument, spaart de autodeler geld uit. Uit deze besparing kan men bijvoorbeeld vaker een taxi betalen. Uit de praktijk van het autodelen zal blijken dat iemand zonder eigen auto even mobiel kan zijn als mensen die wel een auto hebben.

Mensen uitdagen

Hoe creëer je in een cultuur van snelheid en individualisering een draagvlak voor snelheidslimieten en gedeeld autobezit? In zijn oratie bij de aanvaarding van het hoogleraarschap in de toegepaste filosofie aan de Landbouwuniversiteit Wageningen verzet Michiel Korthals zich tegen de visie dat de weg naar een duurzame samenleving door een centrale overheid langs hiërarchische lijnen kan worden vastgesteld en opgelegd. Volgens Korthals zijn mensen geen laboratoriumratten wier gedrag je met een verfijnd instrumentarium kunt sturen. "Je hebt de creativiteit van burgers juist nodig. Als de overheid geen gebruik maakt van initiatieven en kennis op lokaal niveau, loop het milieubeleid op den duur vast. Als de auto een symbool voor vrijheid is, moet je niet die vrijheid beknotten maar mensen uitdagen een andere drager voor die vrijheid te vinden. Door de nadruk op economische instrumenten zoals prijsbeleid, spreekt de overheid mensen te veel aan als consumenten en te weinig als burgers met een eigen verantwoordelijkheid voor de sociale arrangementen waarvan ze deel uitmaken, maar die ze ook zelf vormgeven."

Dit is het tweede deel van een artikel dat eerder verscheen in 'Ontstolen welvaart - kroniek van duurzaam Nederland', het tweede jaarboek van wat nu de NCDO is, de Nationale Commissie voor Internationale Samenwerking en Duurzame Ontwikkeling. Voor meer informatie: Postbus 18184, 1001 ZB Amsterdam, tel. 020- 5503555. ■

INGEZONDEN MEDEDELING

Er is wel degelijk leven na de dood

Als een leven ophoudt, gaat Het Leven door. Al wat u tijdens uw leven de moeite van het ondersteunen waard vond, moet het zonder uw steun doen.

Neem daarom maatregelen. Maak een testament.

Als humanisme u iets waard is geweest, denk dan eens na over een legaat aan het Steunfonds Humanisme. Dat is opgericht door het Humanistisch Verbond. Het Humanistisch Verbond strijdt voor een humane, tolerante samenleving.

Vraag gerust meer informatie, telefonisch op nummer (030) 239 21 00 of met de onderstaande bon.

STEUNFONDS *Humanisme*

JA ik wil meer informatie over legateren aan het Steunfonds Humanisme.

naam ..... v / m

adres .....

pc / plaats .....

telefoon .....

Stuur deze bon in een envelop zonder postzegel naar:
Steunfonds Humanisme, Antwoordnummer 2181, 3500 VB Utrecht. H

HV•NIEUWS

Training relatievierders

De werkgroep relatievieringen zoekt begeleiders voor relatievieringen. In het weekend van 29 tot 31 maart vindt een training plaats in Vormingscentrum OdK in **Havelte**. Inschrijving is nog mogelijk. De training biedt mogelijkheden voor het oefenen van (voor)gesprekken met een paar en het maken van toespraken. De docenten besteden aandacht aan de betekenis van vieringen, symbolen en rituelen. U ontvangt vooraf een reader. Kosten deelname: f 195,- (inclusief documentatie en verblijf). Rekening houdend met de vaardigheden van belangstellenden en landelijke spreiding vindt een selectie plaats door de werkgroep. Aanmelding: tel. 030-2392129. Meer informatie: tel. 030-2392100 (woensdag en donderdag).

Zaterdag 20 april: kaderdag

U kunt actief worden in het Humanistisch Verbond. Wellicht kan deze kaderdag daar een aanleiding voor zijn: training van vaardigheden staat centraal. Onderwerpen van workshops zijn: organiseren en begeleiden van themabijeenkomsten (i.s.m. HOM); projecten rondom dienstverlening (i.s.m. Humanitas); journalisten in de schrijvende en filmende pers tegemoet treden; zelf schrijven van publicitaire teksten; literatuurgroepen organiseren en begeleiden; binnenhalen van geld; creativiteit ontwikkelen om tot innovatie en vernieuwing te komen en begeleiding van gespreks/themagroepen. Voor opgave kunt u contact opnemen met uw afdelingssecretariaat.

Ontmoeting in Noord-Holland

Op zaterdag 20 en zondag 21 april organiseren een aantal afdelingen in Noord-Holland, samen met de Jonge Humanisten, in **Bergen aan Zee** een ontmoetingsweekend voor leden en belangstellenden. Thema van dit weekend is: 'Humanisten, meelopers of dwarsliggers?' Gastspreker op zaterdag is Rob Buitenweg, docent aan de Universiteit voor Humanistiek.
We leven in postmoderne tijden van toenemend individualisme en afnemend gemeenschapsgevoel. De zorg voor het eigen welzijn lijkt de zorg voor anderen naar de achtergrond te hebben gedrongen. Wetenschap en techniek zijn het dagelijks leven van mensen steeds meer gaan beheersen. Worden mensen daar vrijer, beter, gelukkiger van? Hoe staan humanisten tegenover deze moderne ontwikkelingen? Lopen zij enthousiast mee, of liggen ze kritisch dwars? Waarom? En wat vinden jongeren hiervan? Met deelname van kinderen wordt rekening gehouden. Plaats: Het Zeehuis, Bergen aan Zee. Aankomst tussen 13.00 en 14.00 uur. Kosten f 35,- per persoon bij vooruitbetaling door overschrijving op gironummer 721060 t.n.v. Humanistisch Verbond te Hoofddorp onder vermelding van 'comm.ontm.weekend'; f 40,- bij betaling bij aankomst. Voor kinderen t/m 16 jaar wordt een bijdrage gevraagd van f 15,-. De Jonge Humanisten betalen f 25,-. Opgave en informatie: tel. 072-5124108.

Jodendom en Humanisme

Op zondag 10 maart houdt meevrouw Corby-Van Praag van het Joods Historisch Museum in Amsterdam een inleiding over overeenkomsten en verschillen bij jodendom en humanisme. Aanvang: 10.30 uur. Plaats: Humanistisch Centrum, W.A. Scholtenstraat 2 in **Groningen**. Meer informatie: tel. 050-3128750 (tussen 10.30-13.30 uur).

Humanistische inspiratiebronnen

Op zondag 10 maart spreekt Peter Derkx in De Schakel, Archimedesstraat 9 in **Nijmegen**, over 'door wie of wat laten humanisten zich in het leven inspireren en bemoedigen?' Er is gelegenheid tot discussie. Aanvang: 14.00 uur, koffie vanaf 13.15 uur.

Vechtmaatschappij

Op maandag 11 maart houdt Douwe Van Houten, hoogleraar sociaal beleid, planning en organisatie aan de Universiteit voor Humanistiek, een lezing over de vechtmaatschappij. Plaats: De Meent, Zuiderparkweg 282, **Den Bosch-Zuid**. Aanvang: 20.00 uur. Informatie: tel. 073-6415677.

Humanistische uitvaartbegeleiding

Henk van Sandwijk, uitvaartbegeleider, houdt op donderdag 12 maart een inleiding over het belang en de praktijk van de uitvaartbegeleiding. Aanvang: 20.00 uur. Plaats: Hotel de Roskam, Dorpsstraat 5 in **Nunspeet**. Meer informatie: tel. 0341-254396.

Amnesty International

Op maandag 18 maart om 20.00 uur spreekt in het HV-café Piet Hein de Boer, actief bij de lokale afdeling van Amnesty International. Wat kun je plaatselijk doen aan de rechten van de mens ? Plaats: Hotel de la Station, Stationsplein 9, **Roermond**. Informatie: tel. 0474-501708.

Waar moet dat heen?

Op dinsdag 19 maart spreekt Harry Kunneman, hoogleraar aan de Universiteit voor Humanistiek, over de veelbesproken 'theemutsencultuur en walkmanego's'. Plaats: Stadsherberg, Oude Molenstraat in **Assen**. Aanvang: 20.00 uur.

Te Gek voor Woorden

Op zondag 24 maart vindt in **Arnhem**, in samenwerking met de Stichting Pandora, een bijeenkomst plaats over maatschappelijke vooroordelen over psychiatrische en ex-psychiatrische patiënten . Wouter van Doorn geeft een algemeen beeld van psychiatrie en vertelt over ervaringen en zelfbeschikkingsrecht in de psychiatrie. Aanvang om 14.30 uur. Plaats: 't Centrum, Kalksteeg 16. Informatie: tel. 026-3649378.

Humanistische uitvaartbegeleiding.

Henk Bos, uitvaartbegeleider houdt op donderdag 26 maart een inleiding over het belang en de praktijk van de uitvaartbegeleiding. Aanvang: 20.00 uur. Plaats: cultureel centrum Stroud, Brinkstraat 91 in **Putten**. Meer informatie tel. 0341-254396.

HV•NIEUWS

VAN HET HOOFDBESTUUR

Het gaat goed met het Humanistisch Verbond!

Wie zou na het meemaken van het jubileumfeest op 17 februari in Zwolle (en feest was het!) nog durven zeggen dat het Humanistisch Verbond een in zichzelf gekeerde, elitaire organisatie is?

De groep die de gehele opzet had voorbereid, heeft fantastisch werk gedaan. En daarbij dan te bedenken dat het landelijk bureau een zeer hectisch jaar achter de rug heeft en dat daar ook nu nog de gevolgen van een drastische (overigens onontkoombare) reorganisatie bijna dagelijks voelbaar zijn. Voortreffelijk om onder die omstandigheden 'en passant' ook nog op zo'n wijze zo'n jubileum-manifestatie tot stand te laten komen.

Waarom gaat het goed met het Humanistisch Verbond? Welnu: de opzet was licht en veelzijdig, ieder kon naar eigen smaak zijn graantje meepikken. De presentaties en de discussies gaven ruim stof om over na te denken, maar vooral: er waren tal van aanzetten om er iets mee te (gaan) doen...
Het hoofdthema was immers 'Tolerantie als activiteit', met als slogan 'Bemoei je d'r mee'. Het plezierige was dat - vooral bij het panel onder leiding van Paul Witteman, maar ook in andere sessies - situaties uit het echte leven aan de orde kwamen, waarbij 'steriele bespiegelingen' vrijwel steeds op ruime afstand bleven. Het ging om levenssituaties en levensvragen van nu en van morgen. Immers, daarop moeten we ons concentreren, daarmee moeten we ons bemoeien... Van hoeveel kanten het begrip 'tolerantie' kan worden benaderd en hoeveel vervangende slagwoorden daarvoor in de plaats te stellen zijn werd in de discussies overigens in ruime mate duidelijk. Maar gelukkig werd nog helderder dat alleen actieve tolerantie - op z'n Hollands 'Bemoei je d'r mee' - ons echt verder kan helpen om de kwaliteit van het bestaan niet verder te laten devalueren dan velen menen te ervaren. Misschien is die kwaliteit daarmee zelfs te verbeteren, is de wat optimistischer doelstelling. Als het Humanistisch Verbond als deel van de humanistische beweging in ons land, tezamen met verwante groeperingen, erin slaagt actief te blijven in de geest van dit jubileumfeest dan ziet het er goed uit voor de humanistische beweging. Maar beter nog: dan ziet het er mede daardoor wellicht beter uit voor ieder. En let wel: er zijn nog steeds meer humanisten buiten dan binnen het Humanistisch Verbond.

Namens het hoofdbestuur,
Joop Puls
(algemeen secretaris)

Kwaliteit van zelfbeschikking in de zorg

Het Humanistisch Verbond, Humanitas en Stichting Pandora verzorgen in **Almere** twee voorlichtingsbijeenkomsten: op woensdag 27 maart staat de positie van patiënten in de psychiatrie centraal; op woensdag 17 april wordt de film 'Eddy' vertoont. Na de film is er een discussie over zelfbeschikking in de zorg. Aanvang beide bijeenkomsten: 20.00 uur. Plaats: 'De Rotonde', humanistisch wooncentrum, Mozartplantsoen 1 in **Almere-Stad** (muziekwijk). Meer informatie: tel. 036-5336093.

Vrijheid

Op donderdag 28 maart spreekt Aad van Oosten, sociaal-psycholoog en oud-hoofdbestuurslid, over 'vrijheid'; grote denkers als Aristoteles, Socrates, Spinoza e.a. en hun gedachten over vrijheid passeren de revue. Plaats: 'De Poelewei', Mgr. de Vetstraat 2 in **Breda**. Aanvang: 20.00 uur.

Sterven op drift

Op donderdag 28 maart spreekt Boudewijn Chabot in Terneuzen over zijn nieuwe bundel 'Sterven op drift'. Plaats: restaurant 'De Kreek', Noteneeweg 28 in **Terneuzen**. Aanvang: 19.30 uur.

Themadag over macht

De Jonge Humanisten organiseren op zaterdag 30 maart in **Gouda** een themadag waarin macht centraal staat. Doel van de dag is dat de deelnemers zich bewuster worden van de macht die zij op hun sociale omgeving uitoefenen en die hun omgeving op hen heeft. Naast gastsprekers is ook tijd ingeruimd voor gespreksgroepen waarin deelnemers aan de hand van vragen, opdrachten en beeldmateriaal kunnen werken met persoonlijke vragen rondom eigen machtsrelaties. Toegangsprijs voor leden (inclusief lunch) f 5,- en voor niet-leden f 10,-. Informatie en aanmelding bij: tel. 030-2732844, tel. 0570-625622 of tel. 030-2392125.

Verslavend lekker en nooit genoeg

Op dinsdag 2 april vindt op initiatief van het Humanistisch Verbond en de milieuorganisaties in **Zutphen**, een avond-symposium plaats met medewerking van Lucas Reijnders, Stichting Natuur en Milieu; Willem Hoogendijk (auteur van 'Economie ondersteboven'), Wim de Boer, fractievoorzitter Eerst Kamer voor Groen Links en Allert van der Heijden (muziek en projecties).
Door middel van inleidingen, debat, muziek en een actieve betrokkenheid van het publiek komen vragen en antwoorden aan de orde over het waarom van consumeren. Aanvang: 19.30 uur. Plaats: 'de Hanzehof' in Zutphen. De toegang bedraagt f 5,-.

Informatie-overvloed

Yvonne van den Hork houdt op donderdag 4 april een lezing over de informatie-overvloed die ons steeds meer teistert. Aanvang: 20.00 uur. Plaats: UVV-gebouw, Kapelstraat 15 in **Wageningen**. Informatie: tel. 0317-415816.

Cursus humanisme

Wie belangstelling heeft om actief te worden binnen het Humanistisch Verbond kan in **Maastricht** een introductiecursus 'humanisme' volgen. Tijdens een viertal avonden maken de deelnemers kennis met de geschiedenis, de betekenis en de toekomst van het humanisme. Kosten voor leden f 15,-, voor niet-leden f 45,- (incl. reader). Plaats: het Stercollege, Prof. Willemsstraat 39 (5 min. lopen van het NS-station). Data: 15 en 22 april, 6 en 13 mei. Aanvang om 19.30 uur, einde 22.00 uur. Informatie en aanmelding: tel. 043-3619385.

Maak kennis met het Humanistisch Verbond

Vrijheid, rechtvaardigheid en respect voor menselijke waardigheid. Het Humanistisch Verbond draagt deze waarden uit door zich sterk te maken voor het recht op zelfbeschikking, voor gelijke behandeling, voor mensenrechten. Door het bevorderen van maatschappelijke discussies over medische ethiek, de vluchtelingenproblematiek en het consumptievraagstuk. Maar ook door bijvoorbeeld in ziekenhuizen en gevangenissen geestelijke verzorging te bieden.
Pasklare antwoorden heeft het Humanistisch Verbond niet, wel een inspirerende visie en kritische vragen. Hieronder drie mogelijkheden om kennis te maken met het Humanistisch Verbond.

Abonnee op de Humanist

Een jaarabonnement kost u slechts f 42,50. Hiervoor ontvangt u negen nummers per jaar, waaronder een dubbeldik themanummer (december/januari). Wilt u eerst kennismaken met de Humanist, dan is een proefabonnement ook mogelijk (3 nummers voor f 10,-). Voor een abonnement in het buitenland betaalt u f 67,50 per jaar.

Donateur van het Humanistisch Verbond

U bent al donateur van het Humanistisch Verbond voor f 35,- per jaar. Uw financiële bijdrage is van groot belang nu de overheid elk jaar minder subsidie verstrekt en andere inkomsten niet meer groeien. Als donateur ontvangt u tenminste twee keer per jaar informatie, waarbij één keer een nummer van de Humanist.

Lid van het Humanistisch Verbond

Met ingang van 1 januari 1996 bedraagt de minimumcontributie f 85,-; een hogere bijdrage is natuurlijk welkom! Leden met een minimum-inkomen betalen f 50,-. Jongeren tot 27 jaar betalen slechts f 35,- per jaar. Bij het lidmaatschap van het Humanistisch Verbond is de Humanist inbegrepen. Per lid kan één persoon op hetzelfde adres kiezen voor een gratis medelidmaatschap (zonder Humanist). Als u eerst meer informatie wilt, kan dat natuurlijk ook.

Wij hopen u als abonnee, donateur of lid te mogen begroeten!

In het volgende nummer interview met Cri Stellweg

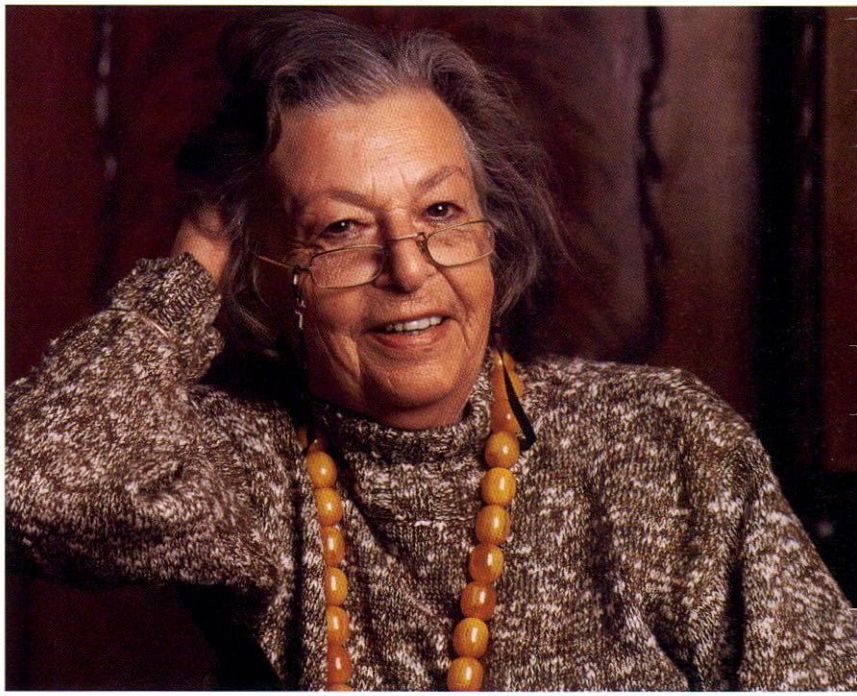

Cri Stellweg is bekend van haar columns in de Volkskrant, die ze vijfentwintig jaar lang schreef onder de naam Saartje Burgerhart, en van het aangrijpende boek 'Deze aarde verlaten' over het sterven van haar broer. In mei verschijnt haar nieuwe boek 'Graf van letters', waarin zij op subtiele wijze verslag doet van haar pogingen de draad van het leven weer op te pakken nadat haar man is overleden.
Hoe geef je de dood van iemand, met wie je bijna een halve eeuw lief en leed hebt gedeeld, een plaats? Hoe geef je zin aan je dagelijkse bestaan, hoe stel je je in op een toekomst zonder perspectief? De schrijfster geeft een zeer persoonlijke invulling aan het rouwproces, waar zij - net als iedereen - uiteindelijk moederziel alleen doorheen moet. Dat zij op een dag toch weer blijkt open te staan voor nieuwe kansen, geeft niet alleen haarzelf, maar ook de lezer hoop: soms blijkt de kreet 'het leven gaat dóór' méér te zijn dan het cliché waarmee men nabestaanden pleegt op te monteren.

Ontmoet het hoofdbestuur en discussieer mee over impliciet en expliciet humanisme

In maart worden nog twee bijeenkomsten georganiseerd, waarop leden met elkaar en met het hoofdbestuur van gedachten kunnen wisselen: **Woensdag 13 maart**, vanaf 19.30 uur, in **Zwolle**, Stationsplein 1 (De Nieuwe Buitensociëteit) en **donderdag 14 maart**, vanaf 19.30 uur in **Den Bosch**, Zuiderparkweg 282 (gemeenschapshuis 'De Meent'). Deelnemers ontvangen vooraf een programma en een reader. Opgave: landelijk bureau, tel. 030-2392100.

Het volgende nummer van de Humanist verschijnt in de eerste week van april. Kopij moet uiterlijk 10 maart in het bezit zijn van de redactie.

GEZOCHT

DE BESTE BEMOEIALS VAN NEDERLAND

BELONING FL 10.000,-

Tolerantie is in Nederland de gewoonste zaak van de wereld. Bijna iedereen vindt zichzelf tolerant. Alleen betekent dat vaak niet meer dan 'leven en laten leven' en 'als je maar geen last van elkaar hebt'. Maar wie durft zich nog met anderen te bemoeien? Niet uit bemoeizucht, maar uit respect en betrokkenheid. Ben jij als vrijwilliger actief in een project dat tolerantie in de praktijk brengt, doe dan mee!
Het Humanistisch Verbond looft de 'Bemoei je d'r mee'-prijs uit. Vrijwilligersprojecten kunnen tot 1 oktober '96 meedingen naar de drie prijzen van 10.000, 5.000 en 3.000 gulden.

Vraag de folder aan! Humanistisch Verbond, Postbus 114, 3500 AC Utrecht, (030) 239 21 92

50 jaar actief Humanisme
kiezen vanuit inspiratie